

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

ЗАЄЦЬ Ірина Вікторівна

**Світоглядні детермінанти у роботі фахівця із соціального
забезпечення/A world view determinants in the work of
professional in social providing**

спеціальність 232 – Соціальне забезпечення

магістерська програма – Соціальне забезпечення
Магістерська робота

Виконала студентка
групи СЗм-21
Заєць І.В.

Науковий керівник:
д.пс.н., професор С.К. Шандрук

Магістерську роботу допущено
до захисту:

« ____ » _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **А. В. Фурман**

ТЕРНОПІЛЬ -2018

РЕЗЮМЕ

Робота містить 111 сторінок, 101 – основного тексту, 2 таблиці, список використаних джерел із 92 найменувань.

Мета дослідження полягає у виявленні всебічних підстав, що впливають на ефективне становлення системи світоглядних детермінант працівника сфери соціального забезпечення. **Об'єкт дослідження** – система світоглядних детермінант ціннісних та культурних орієнтацій особистості. **Предмет дослідження** – умови ефективного становлення світогляду працівника соціальної сфери суспільства.

Методи дослідження. Аналіз літературних джерел, вивчення та узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду, тест М. Рокича, тест смисложиттєвих орієнтацій, опитувальник рівня суб'єктивного контролю, опитувальник самоствавлення, форма «А» тесту Р. Кеттеля, тренінгове моделювання, метод кореляційного аналізу.

Наукова новизна дослідження: всебічно, комплексно і покомпонентно досліджено систему формування світоглядних орієнтацій фахівця сфери соціального забезпечення в університетській освіті. **Практичне значення дослідження:** проведено емпіричне дослідження шляхів формування світоглядних орієнтацій фахівця сфери соціального забезпечення, дано висновки та підготовлені рекомендації із їх якісного формування у працівників соціономічного профілю та соціального спрямування.

Ключові слова: *світогляд; соціальне забезпечення; студент; мораль; етика; культура; віра; воля; життєва позиція.*

RESUME

The work contains 111 pages, 101 – main text, 2 tables, list of used sources of 92 titles.

The purpose of the study is to identify the comprehensive grounds that influence the effective formation of the system of world-view determinants of the social security worker. **The object of the study** is the system of ideological determinants of values and cultural orientations of the individual. **The subject of the study** is the conditions for the effective formation of the outlook of the future employee of the social sphere of society.

Research methods. Analysis of literary sources, studying and generalization of domestic and foreign experience, M. Rokich's test, semantic orientation test, questionnaire of subjective control, self-pacing questionnaire, form "A" of R. Kettle's test, training simulation, method of correlation analysis.

The scientific novelty of the research: a comprehensive, complex and component-based study of the system of formation of ideological orientations of the future specialist in the field of social security in university education. **The practical significance of the research:** an empirical study of the ways of shaping the ideological orientations of the future specialist of the social welfare sphere has been carried out, conclusions have been given and recommendations on their qualitative formation have been prepared for students of sociological profile and social orientation.

Key words: *worldview; social welfare; student; morality; ethics; culture; faith; will; life position.*

АНОТАЦІЯ

Засць Ірина Вікторівна. Світоглядні детермінанти у роботі фахівця із соціального забезпечення. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». – Тернопільський національний економічний університет. Юридичний факультет. – Тернопіль, 2018.

У магістерській роботі досліджені виявленні та всебічно досліджені підстави, що впливають на ефективне становлення системи світоглядних детермінант працівника сфери соціального забезпечення. Зокрема, описано проблему свідомості як детермінанту формування світоглядної культури особистості, оглянуто духовне та моральне становлення як основу формування світогляду, вивчено методологічний, психологічний та освітньо-виховний аспекти формування світогляду працівника сфери соціального забезпечення. Також показано практику дослідження продуктивного світогляду фахівців соціальної сфери нашої держави.

SUMMARY

Zayets Iryna Viktorivna. A world view determinants in the work of professional in social providing. – The manuscript.

Study on obtaining an educational qualification level of a master's degree in specialty 232 “Social security”. – Ternopil National Economic University. Faculty of Law. – Ternopil, 2018.

In the master's thesis the foundations, which influence on the effective formation of the system of ideological determinants of the social security worker, are discovered and thoroughly investigated. In particular, the problem of consciousness as a determinant of the formation of a worldview of a personality culture is described, the spiritual and moral formation as the basis for the formation of the worldview is examined, the methodological, psychological, educational and educational aspects of the formation of the worldview of the social security worker are studied. It also shows the practice of studying a productive outlook of specialists in the social sphere of our country.

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ДЕТЕРМІНАНТ

- 1.1. Проблеми свідомості як детермінанти формування світоглядної культури особистості
 - 1.2. Система цінностей як детермінант суспільного розвитку
 - 1.3. Духовно-моральне становлення працівника сфери соціального забезпечення як основа формування його світогляду
- Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2

ДЖЕРЕЛА І ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ДЕТЕРМІНАНТ

- 2.1. Методологічний аспект формування світогляду та культури професійного спілкування працівника сфери соціального забезпечення
 - 2.2. Етапи формування світоглядної культури фахівця сфери соціального забезпечення
 - 2.3. Психологічні умови формування системи цінностей працівника сфери соціального забезпечення
 - 2.4. Якісні умови формування людинолюбної моралі та етики фахівця сфери соціального забезпечення
- Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- 3.1. Практика формування світогляду через аспект віри
 - 3.2. Практичний аспект вивчення світогляду
- Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ДОДАТОК

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1	
ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ	
ДЕТЕРМІНАНТ	17
1.1. Проблеми свідомості як детермінанти формування	
світоглядної культури особистості	17
1.2. Система цінностей як детермінант суспільного розвитку	26
1.3. Духовно-моральне становлення працівника	
сфери соціального забезпечення як основа формування	
його світогляду	36
Висновки до розділу 1	43
РОЗДІЛ 2	
ДЖЕРЕЛА І ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ	
СВІТОГЛЯДНИХ ДЕТЕРМІНАНТ	45
2.1. Методологічний аспект формування світогляду	
та культури професійного спілкування працівника	
сфери соціального забезпечення	45
2.2. Етапи формування світоглядної культури фахівця	
сфери соціального забезпечення	59
2.3. Психологічні умови формування системи цінностей	
працівника сфери соціального забезпечення	65
2.4. Якісні умови формування людинолюбної моралі та етики	
фахівця сфери соціального забезпечення	69
Висновки до розділу 2	77
РОЗДІЛ 3	
ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ	
ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ...	79
3.1. Практика формування світогляду через аспект віри	79
3.2. Практичний аспект вивчення світогляду	85
Висновки до розділу 3	97
ВИСНОВКИ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	102
ДОДАТОК	110

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Світогляд – це система поглядів на світ і місце людини в цьому світі. Він багато в чому визначає ставлення людини до цього світу, інших людей, себе самої і формує її особистісні структури. Світогляд визначає соціальне самопочуття, самосвідомість особистості, її ціннісні орієнтації, оцінки і поведінку.

Світогляд є своєрідною духовною призмою, що визначає життєву позицію особистості, окреслює горизонт світобачення, надає соціального змісту життєвим цілям людини, формує емоційно забарвлену установку світовідношення. Він формується внаслідок практичного освоєння духовної культури суспільства (науки, літератури, мистецтва), пануючих у ньому політичних, моральних, естетичних, правових, релігійних, філософських та інших поглядів, а також духовних почуттів – моральних, естетичних, на які опираються переконаність у реальності відповідних моральних, естетичних і пізнавальних ідеалів, надія на їхнє здійснення в побутуванні і практичній діяльності.

Світогляд виникає в ранньому віці в сфері суб'єктивно неусвідомлених, наївних, стихійних практичних соціальних відносин індивіда. На основі узагальнення первинного соціального досвіду під впливом виховання і практичного навчання формується внутрішня схема, структура поведінки, його особлива програмна матриця. На різних рівнях розвитку світогляду його структурними елементами є відчуття, почуття, бажання, потреби, інтереси, воля, спонукання, неусвідомлені прагнення; здібності, навички, вправність, вміння, практичні способи організації

діяльності в часі; мотиви, ідеали, принципи, цілі та переконання особистості.

З освітянської точки зору, світогляд завжди насичений чуттєвими відносинами, завжди пов'язаний із переконанням. Світоглядні погляди людини стають фундаментом культури її професійного спілкування, сутністю її Я-концепції, визначають життєві позиції, совість і мораль. Однією із основних відмінних рис є характер процесу соціальної взаємодії і взаємодії між фахівцем і клієнтом надання соціальних послуг. Професійна діяльність фахівця з соціальної роботи і соціального забезпечення спрямована на людину як на ціль, на формування її соціальних якостей, а це ставить високі вимоги до сукупності духовно-моральних детермінант та інтелектуальних здібностей самого фахівця, що об'єктивно вимагає змін в його морально-етичному спрямуванні.

Мета дослідження полягає у виявленні всебічних підстав, що впливають на ефективне становлення системи світоглядних детермінант працівника сфери соціального забезпечення.

Об'єкт дослідження – система світоглядних детермінант ціннісних та культурних орієнтацій особистості.

Предмет дослідження – умови ефективного становлення світогляду працівника соціальної сфери суспільства.

Завдання дослідження:

- 1) дослідити проблему свідомості як детермінанту формування світоглядної культури особистості;
- 2) оглянути духовне та моральне становлення працівника сфери соціального забезпечення як основу формування його світогляду;
- 3) вивчити методологічний, психологічний та освітньо-виховний аспекти формування світогляду працівника сфери соціального забезпечення;

- 4) показати практику формування повновагового якісного та продуктивного світогляду майбутніх фахівців соціальної сфери нашої держави.

Методи і організація дослідження. На різних етапах роботи і при вирішенні окремих завдань, поставлених в дослідженні, застосовувався широкий спектр конкретних методів збору фактичного матеріалу і його обробки. Зокрема, аналіз літературних джерел, вивчення та узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду. В якості конкретних психодіагностичних методик використовувалися тест М. Рокіча в модифікації Д.О. Леонтьєва, тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д.О. Леонтьєва, опитувальник рівня суб'єктивного контролю (УСК) Е.Ф. Бажина, опитувальник самоствавлення (ОСО) С.Р. Панталеєва і В.В. Століна, форма «А» тесту Р. Кеттелля. Відповідно до завдань дослідження використовувався також формуючий експеримент, тренінгове моделювання психологічних підстав, що визначають становлення системи формування світоглядних орієнтацій майбутнього фахівця сфери соціального забезпечення. При математичній обробці експериментальних даних використовувалися метод кореляційного аналізу (t-критерій Ст'юдента).

Наукова новизна дослідження: всебічно, комплексно і покомпонентно досліджено систему формування світоглядних орієнтацій фахівця сфери соціального забезпечення.

Практичне значення дослідження: проведено емпіричне дослідження шляхів формування світоглядних орієнтацій фахівця сфери соціального забезпечення, дано висновки та підготовлені рекомендації із їх якісного формування у працівників соціальної сфери.

Робота складається із трьох розділів, вступу, висновків, списку літературних джерел, додатку. Загальний обсяг дослідження – 111 сторінок (у т. ч. 101 с. – основного тексту).

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ДЕТЕРМІНАНТ

1.1. Проблеми свідомості як детермінанти формування світоглядної культури особистості

На початку ХХІ століття проблема свідомості постала однією з основних проблем соціально-філософського дискурсу. Дискусії та інтерпретації у напрямку її вирішення пов'язані із фундаментальними онтологічними, гносеологічними, антропологічними і соціально-філософськими питаннями, що спричинюють дуалізм буття і небуття, суб'єктивного та об'єктивного, індивідуального і колективного. Неможливо однозначно верифікувати психічні процеси і стани. А це робить категорію свідомості однією із найскладніших об'єктів соціально-філософського аналізу. Будучи безсумнівною очевидністю людського існування, феномен свідомості залишається одночасно невловимим для зовнішнього спостереження, що складає значні труднощі для теоретичної реконструкції та соціально-філософської рефлексії.

Розвій наукових теорій у дослідженні свідомості пов'язаний із формами пізнання, а також цивілізаційним розвитком і ускладненням життя суспільства, що онтологічно та екзистенційно визначає нові орієнтири індивідуальної та суспільної самоорганізації, стимулює дослідників до осмислення їхнього значення.

Як зазначають Т. Кучер і В. Дейнека [26], проблеми свідомості як детермінанти формування світоглядної культури особистості в умовах сучасного українського суспільства, визначена становленням інформаційної епохи, що характеризується такими явищами, як глобалізація та інформаційна революція. Їх вплив на всі сфери життя є потужним і всеосяжним. У ситуації тотального взаємозв'язку і взаємозалежності видозмінюється соціокультурна дійсність, в якій реконструкція свідомості й самосвідомості є активом вироблення фундаментальних підвалин людської моральності й етики у ставленні до соціального і природного довкілля, людства і його перспектив розвитку.

Сучасний динамізм соціальних процесів змушує суспільство переглянути не тільки сам феномен історії, а й усвідомити світопорядок нашого часу, його виклики і небезпеки. Складність завдань сучасної епохи визначена негативними тенденціями на рівні духовного розвитку, інтенсифікацією міжнаціональних конфліктів, що актуалізує ґрунтовне дослідження феномену свідомості у напрямі вироблення принципу ненасильництва, який за умов сьогодення стає категоричним імперативом виживання.

«Дослідженню цього питання присвячено безліч наукових праць відомих вчених – істориків, філософів, культурологів, соціологів: Й. Гердер, Т. Карлейль, О. Шпенглер, П. Сорокін, М. Вебер, Б. Рассел, К. Поппер, Р. Колінгвуд, М. Корнфорт, К. Ясперс. Серед вітчизняних вчених феномен свідомості в історичному та філософському вимірі досліджували В. Винниченко, М. Грушевський, В. Дорошенко, М. Драгоманов, Д. Донцов, В. Липинський та ін. Серед сучасних українських дослідників, які тією чи іншою мірою торкались зазначеної проблеми, слід назвати перш за все таких вчених, як В. Андрущенко, В. Бакіров, В. Бех, І. Бойченко, В. Воронкова, Л. Губерський, В. Вашкевич, В. Кульчицький, В. Кремень, С. Кримський, І. Курас, А. Лой,

М. Михальченко, Л. Нагорна, І. Надольний, В. Пазенок, М. Попович, Ф. Рудич, В. Смолій, В. Ткаченко, Ю. Шаповал, В. Шинкарук, Л. Шкляр» [26, с. 64].

Свідомість – це унікальна, індивідуальна здатність людини усвідомлювати і розуміти дійсність, формувати власний інтелект на засадах невичерпності та універсальності. Відтак, саме якісні характеристики людського інтелекту і називають свідомістю, сутність і прояв якої століттями хвилювало кращих представників людства, надихало на творчій пошук.

Перші уявлення про свідомість виникли у прадавні часи, що пов'язане із поступовим розвитком мови, мовлення, праці, як необхідних чинників розуміння відмінності людської природи від тваринного світу, що виражена у здатності людини змінювати природу, пристосовувати її до власних потреб. Давньогрецький філософ Платон визначає природу людини через наявність душі, як прояву надприродного (нематеріальної субстанції), яка могла вести самостійне вічне існування. Платон пише: «Думка бога живиться розумом і чистим знанням, як і всяка думка душі» [48, с. 156-157]. «Розум і істинна думка – два різні роди; в такому випадку ідеї, недоступні нашим відчуттям і осягаються одним лише розумом, безумовно, існують самі по собі» [49, с. 455]. Аристотель в трактаті «Про душу» долає ідеалізм Платона й зауважує, що душа і тіло знаходяться в єдності через «субстанцію», яка розуміється як «певний рід існуючого; з одного боку, в субстанції відрізняється матерія, з іншого боку – форма та вид, по-третє, [відрізняємо те], що складається з того й іншого» [5, с. 35]. Так, згідно з Аристотелем, свідомість нерозривно пов'язана з матеріальним і ідеальним початком буття людини: «...Я стверджую, що душа є місцезнаходженням форм (ідей) і охоплює ідеї не в їх дійсній наявності, а потенційно» [5, с. 37]. Саме Аристотель забезпечив прорив людства до наукового розуміння психіки та розуму. Він виявив формальні (незалежні

від змісту) структури мислення, відкрив ієрархічну будову категорій, встановив правила їх визначення («Категорії», «Про тлумачення», «Герменевтика», «Топіка», «Аналітика перша і друга»). У працях Аристотеля простежується перехід від архаїчного мислення до мислення наукового. Він створив понятійний апарат процесу мислення (постановка проблеми, аргументи «за» і «проти», рішення та ін.), що стало своєрідним фундаментом для відкриття універсальних законів природи, суспільства і людського мислення.

«В етимологічному словнику М. Фасмера, і у словнику О.К. Шапошнікова під словом «свідомість» розуміється «людська здатність до відтворення дійсності в мисленні». Таким чином, аналізуючи свідомість у філософському контексті, ми визначаємо серед її головних характеристик об'єктивне відображення пізнання дійсності, результатом чого є отримання знань людиною про дійсність, про навколишній світ і власний сенс буття. Свідомість визначена перетворенням об'єктивного змісту предмета в суб'єктивний зміст духовно-культурного життя, суб'єктивним образом світу, котрий відповідає характеру і змісту діяльності індивіда. Таке розуміння випливає з того, що людина здійснює зв'язок зі світом у трьох формах – практичній, пізнавальній та духовно-практичній, що визначає свідомість не тільки як атрибут пізнавальної діяльності *homo sapiens*, а також, як здатність людини наповнювати власне буття сенсом, інтересами, потребами і цілями власного існування, оцінювати дійсність та перспективи її еволюціонування, усвідомлювати власні дії та їхні наслідки» [26, с. 66-67].

Термін «свідомість» (лат. *conscientia* – свідомість від *con* – разом, спільно та *scientia* – знання) вперше використав французький вчений Р. Декарт. Він визначав сутність поняття «свідомість» як особливу здатність душі, інтелектуальну діяльність суб'єкта, що проектує світ. Мислитель ототожнював свідомість з мисленням [26].

Музика, поезія, мистецтво, наука й інші напрями інтелектуальної діяльності розкривають можливості людської свідомості, неповторність і багатогранність внутрішнього світу людини. Слід підкреслити, що проблема свідомості набуває в рамках філософського знання неоднозначності, поляризує класичну філософію на лінії матеріалізму та ідеалізму, що в подальшому стане імпульсом до лінгвістичного, антропологічного та соціологічного поворотів некласичної думки. На підставі аналізу основних філософських концепцій свідомості може бути здійснена спроба теоретичного визначення феномена свідомості.

Сутність людської свідомості в ідеалістичній концепції розуміється як активний початок матерії, що існує самостійно і має надматеріальний характер. В свою чергу, дуалістична концепція інтерпретує свідомість і матерію як дві самостійні, незалежні одна від одної субстанції, які є вічними і ніколи не виникали. Матеріалістична концепція, розглядає свідомість як складну форму особливо організованої матерії, пізнавальний образ, відображення світу в мозку людини. Представники вульгарно-матеріалістичної позиції ототожнюють ідеальне з матеріальним, а також розглядають невіддільно думку від нервово-фізіологічних процесів мозку, тобто розуміють свідомість як властивість, як атрибут матерії [20, с. 96-67]. Марксистська концепція, визначає свідомість як важливу функцію головного мозку, необхідну сферу діяльності людини. Феноменологічна, розглядає свідомість як невід'ємний від безпосередньої життєвої реальності специфічний вид буття, який неможливо виразити у традиційно-гносеологічному ракурсі суб'єкт-об'єктних відносин. Структуралістична концепція, аналізує свідомість в контексті трьох об'єктивностей: структури, несвідомого і мови [26].

«В кінці XIX – початку XX століття укладач словників Е.Л. Радлов зазначав, що «основна риса свідомості – розрізнення суб'єкта від об'єкта, «Я» від «не-Я», ...і в той же час поєднання цих двох позицій в один

неподільний акт». Визначальними характеристиками свідомості постають єдність і безперервність» [26, с. 70].

Д. Ушаков наголошував: «Свідомість – здатність мислити і міркувати, властивість вищої нервової діяльності людини визначати своє ставлення до навколишньої дійсності» [цит. за 26]. У вітчизняній літературі з філософії та соціально-гуманітарних наук дослідженню свідомості присвячені численні роботи О.Р. Спіркіна. На його думку, «свідомість виникає як відображення і осмислення буття, відтворення певного способу життя людини і суспільства». «Свідомість – це суб'єктивний образ об'єктивного світу». На думку О.Р. Спіркіна, «діалектичний матеріалізм розглядає свідомість як відображення об'єктивного світу в мозку людини; це рефлекторний по своїй фізіологічній основі і типу процес». В результаті, висловлюючись словами М. Розенталя, «свідомість – вища форма відображення об'єктивної реальності, що властива людині, і є функцією головного мозку» [цит. за 26]. Як з цього приводу зауважує Д.І. Дубровський: «проблема свідомості виражає суть проблеми людини» [20, с. 3].

У XXI столітті, за умов кардинальних змін в економічній, соціальній і суспільно-політичних сферах, війни з агресором та економічних негараздів, українське суспільство повертається до питання свідомості, що набирає нової актуальності у вирішенні впливу глобальних проблем сучасності, в межах яких відбувається осмислення та пошук способів нейтралізації глобальних викликів, формування готовності людини до практичної участі в цьому процесі.

«Ще М. Мамардашвілі підкреслював, що в реаліях сьогодення існує запит на грамотність, точне мислення, усвідомлення власних проблем, через уміння бути відповідальними перед собою. Відтак, усі глобальні проблеми: соціальні, технічні, екологічні – людина створила сама. І розв'язання їх полягає у вирішенні головної проблеми – свідомості та

самосвідомості, що мають бути націлені на формування нових світоглядних орієнтирів в осягненні дійсності, створенні моральної системи (парадигми) на засадах етики відповідальності в системі «людина – людина», «людина – колектив», «людина – суспільство»» [26, с. 71].

У дослідженнях співвідношення та взаємозв'язку між свідомістю і світоглядом, було виявлено їх нерозривну єдність: світогляд виступає невід'ємним атрибутом свідомості, оскільки хоч «свідомість, як і мислення, здається відмінною від світогляду, однак якщо брати її не в окремих актах, а в системоутворювальних елементах, у принципах діяльності, то стрижнем її постає світогляд. Останній у кінцевому рахунку задає свідомості горизонт та спосіб бачення світу і самої себе у цьому світі» [2, с. 17]. Отже, світоглядна свідомість (світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння) індивіда виступає основою свідомості загалом, яка за своєю сутністю є впорядкованою. В процесі осягнення дійсності людина оволодіває загальними знаннями про своє місце в світі, вибудовує стратегію і тактику своєї діяльності, визначає пріоритетність власних цілей відповідно до сформованого світогляду.

Переконливе визначення, в контексті аналізу взаємозв'язку свідомості і світогляду, сформульоване В. Андрущенком та Л. Губерським: «Світогляд є системою принципів, знань, ідеалів, переконань, ціннісних орієнтацій, надій та вірувань, котрі визначають діяльність індивіда або соціального суб'єкта, є формою його суспільної самосвідомості, через яку суб'єкт усвідомлює свою соціальну сутність і оцінює духовно-практичну діяльність. Світогляд – інтегральне духовне утворення, яке спонукає до практичної дії, до певного способу життя та думки. У структурному плані прийнято виокремлювати в ньому такі рівні, як світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння» [18, с. 30].

Сьогодні за умов глобалізації й активного входження інформаційно-високотехнологічного науково-технічного прогресу в усі соціальні сфери,

що породжує системні зміни не тільки в природному середовищі, але й в діяльності всіх сфер життя і виробництва, всі знання людства мають бути націлені на «виявлення сутності глобалізації та глобальних проблем з метою забезпечення виживання людства та збереження біосфери» [14, с. 5]. Звідси, впливає розуміння свідомості як детермінанти системи знань, що розрізняє й диференціює людську діяльність на пізнання і знання. Залишається невирішеним питання: ставлення свідомості до буття. У вирішенні протиріччя між матеріальним і ідеальним доцільно звернутися до наукових досліджень М. Васильєва, що можуть бути ідейно використані у вирішенні магістральних проблем сучасної епохи. Він писав: «Найголовніша особливість уявної логіки зводиться до потрійного поділу суджень за якістю і введенням поряд із утвердженням і запереченням, нового судження – судження індиферентного» [14, с. 66-67]. Відтак, за умов кризи, що охоплює лабіринти буття людини, свідомість трансформується, але не втрачає здатності розрізняти продукти людської діяльності. Свідомість визначається як неперехідна властивість і матеріального, і ідеального світу, а також інтерпретується як їх субстанційна єдність та багатоманітність.

Серед дослідників не існує єдності щодо структури свідомості. Згідно поглядів В. Андрущенка, Л. Губерського, І. Надольного до складу свідомості входять знання про оточуючу дійсність, відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, цілепокладання, уява, почуття, в яких відображаються об'єктивні, зокрема суспільні, відносини [18]. Відтак, в структурі свідомості виділяються пізнавальна, емоційна, мотиваційно-вольова сфери та самосвідомість [18]. Це є свідченням того, що в умовах кризи, свідомість здатна адаптуватися й трансформуватися, вона не втрачає субстанційного розвиваючого початку, і через заперечення укорінених своїх типів (релігійного, наукового) вона виявляє нові типи (масове, апокаліпсичне), що задовольняють актуальні запити в реконструкції

історичного минулого, подоланні системних криз теперішнього і підготовки світоглядного базису суспільства до досягнення майбутнього.

Окрім концептів, що пов'язані із намаганням описати свідомість як певний об'єкт, що розкриває свою об'єктивну сутність у акті самосвідомості, існують погляди альтернативного розуміння сутності свідомості. Починаючи з феноменологічних концептів Ф. Brentano та Е. Гуссерля був розпочатий наступ на «свідомість» з метою її відриву від зовнішньої реальності. Ствердження інтенційної природи свідомості переводить діяльність свідомості у площину психічних когнітивних актів, через що свідомість набуває статусу абсолютної реальності, натомість об'єктивність будь-якого факту свідомості розмивається, а всі об'єкти свідомості стають умовними, втрачаючи автономне онтологічне значення. Постмодерністська традиція у минулому столітті майже повністю зруйнувала класичне суб'єкт-об'єктне розуміння свідомості. Завдяки концепту «смерть суб'єкта», що була проголошена М. Фуко у роботі «Слова і речі» та концепту Р. Барта «смерть автора», свідомість постає полем динамічної невизначеності та інструментом для презентації в самосвідомості мовленнєвих актів і культурних смислів. М. Фуко визначає наявність неподоланного розриву між практичним досвідом та носієм певного дискурсу, посередництвом якого тільки й може бути виражений цей досвід. На думку М. Фуко: «оскільки ця ідентичність, втім доволі слабка, яку ми намагаємося застрахувати та сховати під маскою, сама по собі є лише пародією: її населяє множинність, у ній сперечаються незліченні душі; перетинаються й володарюють одна над одною системи ... Та в кожній з цих душ історія відкриє не забуту і завжди готову віродитися ідентичність, але складну систему елементів, багаточисельних у свою чергу, відмінних, над якими не має влади жодна сила синтезу» [26]. Таким чином, для постмодерну більш актуальним є поняття не «свідомість», а «ідентичність», яка при тому не є сталою системою, чи, тим

більш, об'єктом. Ідентичність є лише інструментом називання і суб'єктом цього процесу виступає не особистість, а самостійні наративи, що лежать в основі будь-якої індивідуальної реальності.

1.2. Система цінностей як детермінант суспільного розвитку

Сьогодні Україна майже тридцять років перманентно перебуває в стані суспільних трансформацій. За цей час відбулися суттєві інституційні зміни, які зрештою і призвели до переосмислення та переоцінки соціально-політичної, економіко-правової, соціокультурної ситуації в державі. За сучасних умов надто актуалізується проблема світоглядної переоцінки цінностей, що суттєво позначається на формуванні ціннісних орієнтацій особистості, призводить до змін у суспільній свідомості та особистісному світосприйнятті. Це взаємозумовлений процес – зміни на рівні індивідуального світогляду відбиваються на політичному, економічному, соціальному житті.

Як зазначає Ю. Шайгородський [71; 72], українське суспільство зазнало кардинальних структурних зрушень через руйнування існуючої впродовж десятиліть ціннісної системи. Суспільні трансформації призвели не лише до зміни політичних, економічних, культурних інститутів, а й стали джерелом нестійкості соціального довілля, зумовили розхристаність об'єктів ідентифікації, ціннісних орієнтацій. Контрастних форм набули соціальні деформації. Важкий і досить суперечливий процес докорінної переоцінки сукупності цінностей зумовлює труднощі адаптації особистості (у тому числі і майбутніх фахівців із соціального забезпечення) до вимог сучасності. Відбувається складний процес переоцінки особистістю структури цінностей, їхнього змісту. У межах нової соціально-економічної парадигми розвитку суспільства на перший

план виходять особистісні потреби й інтереси, що стимулює як творчу активність громадян, так і сприяє абсолютизації егоцентричних настроїв.

Засвоєння особистістю цінностей суспільства і формування ціннісних орієнтацій залежить від багатьох чинників – культури, традиції, політичного, соціального і економічного довкілля, особливостей особистісного розвитку. При цьому на кожному етапі розвитку можуть переважати як суспільні, так і особистісні цінності.

Аксіологія виходить з того, що цінність – це поняття, яке вказує на суспільне або особистісне значення (значимість) явищ чи подій. Часто цінності аналізуються за критерієм об'єктивності. У результаті вони поділяються на об'єктивні та суб'єктивні. При цьому, зазвичай, об'єктивні цінності трактуються як матеріальні, «первинні», базисні. Внаслідок цього духовні, суб'єктивні, внутрішні цінності особистості вважаються вторинними, похідними від матеріальних, об'єктивних. Такий підхід нерідко обмежує дослідницькі завдання, призводить до нівелювання багатьох важливих ціннісних аспектів, таких, як воля, емоції, переживання, віра, почуття, ідеали тощо.

Цінність розглядається як предмет, що має певну користь і здатний задовольнити ту чи іншу потребу людини; як ідеал, до якого прагне людина; як норма, якої необхідно дотримуватися; як значущість чогось для особистості, соціальної групи, суспільства. Контрастність визначень та підходів до вивчення аксіосфери породжує велику кількість критеріїв для класифікації і систематизації цінностей. В їх основі лежать різні точки зору щодо природи цінностей, їхнього розуміння. Останнє, як правило, зумовлюється предметом дослідження конкретної науки – філософії, соціології, політології, психології, культурології, етики, естетики. Наприклад, політична наука розглядає цінності, насамперед як інтерес, мотив і стимул розвитку теорії і практики політичних відносин, норм і зразків політичної діяльності.

«Вдалим із методологічної точки зору виявився підхід до розробки проблеми місця і ролі політичних цінностей в духовному житті і соціальному розвитку. Дослідження цього напрямку аксіології пов'язані з іменами представників Баденської школи неокантіанців – В. Віндельбандом і Г. Ріккертом. Зв'язок політичних цінностей з соціальними уявленнями і політичною поведінкою розроблялися Л. Вінстоффлером, К. Клаксоном, Г. Олпортом, Р. Унглхартом, Г. Хофстедом, Д. Юмом. Соціологічна традиція трактовки політичних цінностей походить від таких класиків як М. Вебер, Ф. Енгельс, Ф. Знанецький, Т. Парсонс, П. Сорокін, Н. Стелзер, В. Томас. Серед сучасних дослідників проблем аксіології, українські вчені В. Андрущенко, В. Бабкін, О. Бабкіна, В. Бакіров, В. Горбатенко, З. Карпенко, І. Кресіна, І. Курас, Ю. Левенець, О. Майборода, М. Михальченко, М. Мокляк, В. Москаленко, М. Панчук, М. Попович, П. Сліпець, А. Фурман, Ю. Шемшученко, Г. Щедрова та ін.» [71, с. 88].

На переконання Ю. Шайгородського, є ще одна ознака цінностей, що надає їм особливого значення [72]. Цінності – своєрідний культурний код. Його специфічність зумовлена тим, що кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему. Цей код забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, народу, нації, розвитку національної свідомості. Ціннісна система ідентифікації зберігає націю як носія унікального, самобутнього, лише їй притаманного. Національно-культурна специфіка ціннісної системи значною мірою зумовлює і особливості національної психології. Ієрархія національних цінностей вибудовувалась упродовж століть, зумовлювалася всією історією нації і коригувалась нею через зміну ціннісних норм і настанов у залежності від часу, конкретної епохи розвитку. Очевидно, саме культурний код лежить в основі твердження про те, що шлях цивілізації є не одно, а багаторядним.

Міждисциплінарність ціннісної проблематики оформилися в працях таких відомих суспільствознавців, як Л. Альтюссер, В. Василенко, Л. Виготський, П. Вільямс, М. Гуревич, О. Дробницький, Ф. Конверт, М. Лоський, А. Маслов, К. Манхайм, Ф. Ніцше, Р. Перрі, М. Рокіч, В. Тугаринов, М. Штірнер, М. Шелер, Й. Шумпетер, В. Ядов та ін. Такі дослідники як М. Лоський, О. Дробницький, М. Гайдеггер, Л. Альтюссер, К. Клаксон, П. Вільямс, У. Томас, Ф. Знавецький, М. Каган, К. Кастанеді, М. Гуревич, В. Василенко, Б. Братусь, А. Ручка, М. Рокіч, В. Франк, Ф. Василюк, Д. Леонтєв, Г. Залеський, В. Тугаринов, Д. Юм пропонували свої концепції та визначення цінностей. Підходи цих та інших вчених поєднує те, що в них цінності пов'язувалися із конкретно-історичними потребами та інтересами [2; 3; 6; 9; 12; 13; 16-31; 33; 37; 44-56; 59-81; 88].

Розуміння важливості цінностей та ціннісних орієнтацій як детермінант суспільних і соціальних процесів, ставлення людини до навколишньої дійсності, психічного та соціально-психологічного розвитку особистості актуалізують проблему загалом.

Проблема цінностей актуалізує дослідницькі розвідки не лише стосовно настанов, ідеалів, життєвих цілей особистості та суспільного розвитку. До кола наукових інтересів потрапляють також мотиви, волевиявлення, глибини підсвідомого, афекти тощо та їх взаємодія. Наприклад, вивчення співвідношення емоцій і цінностей зумовило появу нового напрямку соціально-психологічних досліджень – екзистенційної психології (Р. Мей, О. Марер, Р. Ленг, Дж. Ровен, Б. Додонов, Ф. Василюк та ін.), основними поняттями якої стали емоції як стійкі структури буття людини, що дозволило виявити і повніше розкрити сутність екзистенційних цінностей.

Останнім часом з'явилися й інші, відносно нові, напрямки дослідження аксіосфери. Йдеться про аксіологію права, теоретичними витоками якої можна вважати ідеї неокантіанця В. Віндельбанда,

представника історичної школи права К. Савінії, позитивістів і прагматистів Р. Ієрінга, О. Холмса, Р. Паунда та ін. На зміну класичній філософській теорії цінностей, як вчення про вічну, незмінну ієрархію цінностей, приходить конструктивна аксіологія (А. Печчеї, Дж. Форестер, Е. Ласло, М. Розов та ін.), основними засадами якої є водночас історизм та розуміння необхідності постійного оновлення цінностей в процесі загальнолюдського та особистісного розвитку [72].

Зазвичай поняття «цінності» тлумачиться як значущі для особистості предмети, явища, події тощо (Р. Перрі, М. Гайдеггер, М. Каган, Н. Журавльова, Л. Баєва, Т. Титаренко та ін.). Зокрема, цінність розглядається як предмет, що має певну користь і здатний задовольнити ті чи інші потреби (А. Маслоу та ін.); як ідеал, до якого прагне людина (Е. Фромм, Г. Лотце, Ю. Шрейдер та ін.); як норма, якої варто дотримуватися (О. Краєва, Л. Орбан-Лембрик та ін.) [71]. Крім того, виокремлюють цінності об'єктивні (природні явища, матеріальні предмети, суспільні відносини) та суб'єктивні (настанови, ідеали, оцінки, орієнтації), загальнолюдські, суспільні, політичні, особистісні, внутрішні (екзистенціальні) та зовнішні. Усі ці трактування відбивають певні особливості цінностей.

У смислового розумінні поняття «цінність» споріднене із поняттям «значущість». Значущістю зумовлені не лише властивості предмета, а й потреби діючого суб'єкта. Критерієм ефективності й інтенсивності цінностей, як правило, вважається рівень повноти задоволення потреб. Йдеться, передусім, про розуміння цінностей як джерел мотивації, що за функціями еквівалентні потребам, і про визнання цінностей реальними іманентними регуляторами діяльності.

Якщо в буденному слововжитку під цінностями найчастіше розуміють предмети, які володіють певними корисними для людини властивостями, то на теоретичному рівні поняття цінності має більш

узагальнений зміст, близький до поняття «значення». Коли говорять про значення чогось, то мислять не стільки про сам предмет, скільки про ту роль, яку він може відіграти в житті людей з точки зору задоволення їх потреб, інтересів, мети діяльності. Саме такий підхід пов'язує поняття цінностей з реальністю людського існування, суспільною значущістю, із забезпечення життєдіяльності людини.

Як правило, цінності мають біполярну структуру. Це означає, що кожній позитивній цінності (моральній, релігійній, політичній, естетичній тощо) протистоїть відповідна «антицінність»: добру – зло, шляхетності – ницість, красі – потворність, трагізму – комізм тощо. Зароджуючись у повсякденній свідомості, ціннісне ставлення залишається надбанням особистості і виконує свої орієнтаційні функції в управлінні її поведінкою, впливає на світосприйняття. Йдеться про особистісну оцінку, яка є відображенням позиції особистості у системі суспільних відносин, характером її потреб, інтересів, ідеалів, виявом її прагнень. Тому мають рацію ті аксіологи, які стверджують, що коли немає позитивної чи негативної оцінки, то це теж є оцінкою і свідчить про ціннісну позицію особистості не менше, ніж прийняття або неприйняття того, що оцінюється [72].

Людина живе у світі речей, предметів, явищ, відносин. З усього різноманіття в процесі життєдіяльності вона виокремлює те, що має для неї певну цінність, смисл, дозволяє задовольнити потреби й інтереси, реалізувати себе. У процесі задоволення своїх потреб, інтересів, цілей людина все, що оточує її, все, з чим зустрічається, про що має певне уявлення, в результаті оцінки відносить або до групи корисного, потрібного, важливого, або до іншої групи – непотрібного, некорисного, шкідливого тощо.

«Розглядаючи проблему цінностей, В. Тугаринов особливо відзначав важливість ціннісного підходу як «поєднувальної ланки», між теорією і

практикою. У найзагальнішому розумінні поняття цінностей він визначає так: «Цінності суть предмети, явища та їх властивості, які потрібні (необхідні, корисні, приємні тощо) членам певного суспільства чи класу або окремій особі як засіб задоволення їх потреб та інтересів, а також ідеї й спонукання як норми, мети чи ідеалу» [71]. Ю. Шайгородський вважає таке визначення поняття цінностей найбільш вдалим [71; 72]. Проте дослідження і вітчизняних, і зарубіжних аксіологів й досі не дали однозначного трактування поняття «цінності». А. Ручка пише, що тільки у вітчизняній літературі існує більше ста його визначень [59, с. 123].

Гострі дискусії в науковій літературі точаться навколо проблеми природи цінностей. Переконливою є позиція прихильників теорії суб'єктивно-об'єктивного характеру цінностей [71], яку обстоював і В. Тугаринов. З одного боку, цінність до певної міри є об'єктивною. Кожний предмет, річ, явище тощо, розглядаємо ми його як цінність чи ні, має певні властивості, якості, що можуть задовольняти людські потреби, а отже мають значення для людей. Разом з тим, цінністю можуть визнаватися лише ті об'єкти, які усвідомлюються, оцінюються нами як такі. Саме люди в особі суспільства, соціальної групи, колективу, окремого індивіда зводять у ранг цінностей предмети, явища тощо, які об'єктивно існують.

Однак зауважимо, що такі поняття, як корисність, значимість, важливість тощо, хоча й близькі за змістом, але не тотожні. У цьому контексті, варто погодитись із визначенням ректора Харківського національного університету В. Бакірова, котрий вважає, що до цінностей необхідно відносити «предмети, явища, відносини тощо, які в соціальному людському бутті відповідають об'єктивним потребам суспільного прогресу» [7, с. 45]. Ю. Шайгородський розкриває це через позицію І. Фролова, який пов'язує суспільний прогрес із можливістю реалізації сутнісних сил людини, ступенем її свободи, морального вдосконалення,

особистісного розвитку [71]. Тут суб'єкт залишається відносно вільним у виборі цінностей для власної ціннісної системи. Цей вибір спричинений головню ціннісними нормами, що існують в суспільстві, соціальній групі. Орієнтуючись на цінність, суб'єкт орієнтується одночасно і на оцінку «своєї оцінки» з боку суспільства, референтної групи. Ціннісне ставлення суб'єкта до зовнішнього світу опосередковане орієнтацією людини на інших людей, на суспільство в цілому, на вироблені суспільством ідеали, погляди, уявлення і норми, які панують в ньому.

Цінності особистості – це не тільки вибіркоче відображення матеріальних і духовних цінностей суспільства у свідомості індивіда. Цінностями особистості можуть бути навіть такі, що здаються «зовнішніми» стосовно індивіда компонентами його соціального довкілля. Відповідно, цінності особистості не є просто варіантом ціннісного інваріанта суспільства, якщо під варіантом розуміти більш обмежений список цінностей або їх іншу ієрархічну організацію. Цінності особистості скоріше є конкретизацією цінностей суспільства, причому, від цієї конкретизації, її ступінь залежать як від позиції особистості в соціальній системі, так і від рівня її розвитку. Б. Братусь визначив цінності особистості (особистісні цінності) як «усвідомлені й прийняті людиною загальні смисли її життя» [12, с. 89]. Саме особистісні цінності, у випадку їх усвідомлення, на переконання автора, є основними одиницями свідомості особистості, що конституують, визначають головне і відносно постійне ставлення людини до основних сфер життя – до світу, до інших людей, до самої себе [12, с. 91]. Ієрархія цінностей полягає не тільки в тім, що одними цінностями іноді жертвують заради інших, але й у тім, що різні цінності мають різний ступінь спільності і одні є конкретизацією інших.

Слід відзначити ще одну важливу характеристику цінностей – їх зв'язок з ідеалами. Образи художньої, публіцистичної літератури, герої кінострічок тощо досить часто використовуються в емпіричних

дослідженнях як носії найважливіших цінностей, переважно якостей, властивостей особистості. Саме ці образи нерідко є засобом представлення педагогічного зразка для засвоєння – моделями ідеального способу поведінки, ідеального стилю життя.

Особистість сприймає соціальний досвід вибірково, трансформуючи його. В індивідуальній свідомості функцію життєвого орієнтира виконують цінності. Аналіз відношення цінностей і цілей підтверджує, що цінність – це «зазвичай регулятор більш високого рівня, ніж конкретні цілі дій... Цінності спрямовують функціонування самих цілей. У той же час за певних умов можуть відбуватися взаємопереходи між основними цілями діяльності й цінностями» [12, с. 32]. Діалектична єдність цілей і цінностей саме й полягає в життєвих (або термінальних) цілях особистості, що зберігають якості і функції цілей діяльності та одночасно є цінностями людини. Якась частина цінностей може трактуватися (і в більшості досліджень трактується) як цілі. Але тільки як термінальні цілі життєдіяльності людини, які надають їй сенсу. Водночас, і самі цілі є певною мірою продуктами цінностей, тобто цінності відіграють роль цілезбудників. Таке трактування цінностей зближує їх з поняттям смислоутворюючих мотивів. Різниця лише в тому, що мотиви співвідносяться з діяльністю, а цілі – з життєдіяльністю в цілому. Термінальні цінності (цінності-цілі) є провідними щодо інструментальних (цінностей-засобів).

Ще одним критерієм класифікації цінностей може бути тріада «загальнолюдські цінності – суспільні цінності – особистісні цінності», яка є результатом історичного розвитку і свідчить про тенденцію до виокремлення та прояву сутнісних цінностей людини. Пріоритет загальнолюдських цінностей над іншими – індивідуальними та колективними (суспільними, національними) – аксіологічний імператив, який усвідомлюється сьогодні різними напрямками наукової думки. Це

також вимога часу, без задоволення котрої людство може припинити своє існування. Безперечно, взаємозв'язок загальнолюдських, суспільних та особистісних цінностей не є однозначним. Чимало дискусій виникає стосовно понять «справжня цінність» та «псевдоцінність» або «уявна цінність», а також щодо природи власне загальнолюдських цінностей.

Незважаючи на проблематичність зазначеного підходу, тріада «загальнолюдські – суспільні – особистісні цінності» заслуговує на особливу увагу. Завдяки їй стає можливим вивчення культурологічних коренів цінностей. Це, в свою чергу, дозволяє зробити істотний крок до цілісного бачення аксіосфери, на відміну від об'єктивно-суб'єктивного підходу.

Всі значимі чинники людського існування: біологічні, соціальні, культурні тощо – впливають на складний, багатоаспектний процес формування цінностей. Їх індивідуальне поєднання зумовлює особистісний характер цінностей людини. Загальнолюдські цінності – це одночасно й індивідуальні, особистісні цінності, якщо вони стали частиною внутрішнього світу особистості, набули особистісного смислу.

Цінності формуються на основі суспільної практики, індивідуальної діяльності людини в межах певних конкретно-історичних суспільних відносин, форм комунікації і мають соціальний характер. Суспільні відносини – це та площина, де здебільшого збігаються цінності особистості та суспільства. Отже, можна говорити про політичні, правові, естетичні, моральні, релігійні цінності, які є відбитком відповідних відносин, що склалися у суспільстві [71].

Покоління, що вступають у життя, застають певну ціннісну реальність, що створювалася й існувала раніше. Людина не народжується з готовими ціннісними уявленнями, а виробляє їх у процесі своєї життєдіяльності. Т. Шевеленкова [76] виходить з того, що ціннісна структура особистості є результатом, з одного боку, процесу засвоєння

людиною суспільних цінностей, соціальних норм, ролей, узагальнених цілей тощо, які є для неї орієнтирами при освоєнні соціального світу, а з іншого – процесом становлення структури людського Я, самосвідомості. Авторка підкреслює, що особистість дивиться на світ, у тому числі й на соціальний, крізь призму своїх ціннісних уявлень, вироблених значень смислових структур, стереотипів.

1.3. Духовно-моральне становлення працівника сфери соціального забезпечення як основа формування його світогляду

Сучасний стан становлення в нашій країні широко поширеної по всьому світу і вельми шанованої соціумом професії працівника системи соціального захисту можна охарактеризувати як стан напруженого пошуку, природного експерименту. Якщо саме поняття «соціальна робота» з'явилося ще в наприкінці XIX століття в найбільш розвинених в індустріальному відношенні країнах, то як соціальний інститут і професію це поняття стали сприймати поступово протягом усього XX століття і вперше в цьому значенні воно було застосоване в Північній Америці і країнах Західної Європи [44; 63].

Процеси, що відбуваються сьогодні в соціальній сфері нашої держави свідчать про те, що характер і ставлення суспільства до цієї професії в сучасному світі змінюється. Відбувається усвідомлення того, що соціальна робота і соціальне забезпечення як професійна практика мають риси, що відрізняють їх від інших подібних за характером соціономічних професій.

Однією з основних відмінних рис є сам характер процесу соціальної взаємодії і взаємодії між фахівцем і клієнтом надання соціальних послуг.

Професійна діяльність фахівця із соціальної роботи і соціального забезпечення спрямована на людину як на ціль, на формування її соціальних якостей, а це пред'являє високі вимоги до сукупності духовно-моральних детермінант та інтелектуальних здібностей самого фахівця, що об'єктивно вимагає змін в його морально-етичному спрямуванні.

Особистість фахівця із соціальної роботи і соціального забезпечення формується, розвивається, самореалізовується, самовдосконалюється як в професійному плані, так і в процесі навчальної діяльності. При цьому студентський вік є найважливішим чинником в особистісному становленні студента як конкурентоспроможного фахівця і активного члена суспільства, тому питання професійної підготовки ще більш актуалізується (див. розділ 2).

Також практика та існуючої досвід професійної соціальної роботи і соціального забезпечення в усіх країнах світу дозволяє говорити про те, що їхня ефективність залежить не тільки від високого рівня академічної підготовки фахівців, а й від рівня сформованості їх морально-етичних характеристик, які з одного боку, активізують особистісні ресурси клієнта, сприяють зміцненню його здібностей до самостійного функціонування в суспільстві, а з іншого, дозволяють фахівцеві бути особистісно зацікавленим в застосування своїх знань, вмінь і навичок в сфері обраної професії, формують його світоглядні уподобання.

На наш погляд, основними компонентами, які спричинюють процес морально-етичного становлення і формують світоглядні уподобання майбутніх фахівців із соціальної роботи і соціального забезпечення в освітньому процесі закладу вищої освіти є професійно-етична спрямованість особистості, цінності-знання, цінності-вміння, особистісно-моральні якості і професійно-етична культура фахівця. Розглянемо докладніше зміст даних компонентів.

Професійно-етична спрямованість особистості є системотвірним компонентом професіограми фахівця соціальної сфери. Визначення сутності професійної спрямованості як прояву загальної спрямованості особистості у праці використовує Е.Ф. Зеєр для аналізу її структурно-змістовних характеристик [22, с. 234]. Він виділяє мотиви (наміри, інтереси, схильності, ідеали); ціннісні орієнтації (смысл праці, заробітну плату, добробут, кваліфікацію, кар'єру, соціальний стан та ін.); професійну позицію (ставлення до професії, установки, очікування і готовність до професійного розвитку); соціально-професійний статус. На думку К.К. Платонова, професійна спрямованість особистості – це складне, багатовимірне, багаторівневе явище, що постійно і динамічно розвивається [50].

Згідно суб'єктно-діяльній методології (О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн [28; 57]), професійна спрямованість особистості розглядається як суб'єктна характеристика, що відображає вектор та інтенсивність активності особистості в професійній діяльності, в якій сама ж і розвивається. Спрямованість особистості, сформувавшись по відношенню до якогось виду діяльності, стає досить стійкою властивістю особистості [28; 57]. За сформованості і стійкості її складових ми можемо судити про сформованість самої професійної спрямованості.

Таким чином, на професійну спрямованість фахівця із соціальної роботи і соціального забезпечення впливає ряд чинників: професійні інтереси, прагнення, що переростають в професійні наміри, ціннісні орієнтації, потреби в праці, професійної діяльності, досягненні, самоактуалізації, мотивація професійного вибору як сукупності взаємодіючих мотивів, які виступають побудниками активності особистості в професійному самовизначенні, а також установка як готовність до праці, вибору професії. Кожен з цих чинників важливий,

необхідний і зумовлений, та є структурним елементом у самостійній системі, яка формує свої стійкі внутрішні взаємозв'язки і взаємодії.

Формування професійної спрямованості фахівців сфери соціального забезпечення головно полягає у формуванні їх професійних цінностей. Система ціннісних орієнтацій є найважливішою характеристикою особистості і показником її сформованості. Як компонент структури особистості, ціннісні орієнтації відображають вибіркоче ставлення студентської молоді до соціальних цінностей і визначає лінію поведінки (соціальну активність), спрямовану на їх досягнення. Характеризуючи результат сформованості особистості, ціннісні орієнтації одночасно є базовою умовою, що забезпечує подальший розвиток світогляду майбутнього фахівця із соціального забезпечення громадян.

На формування системи ціннісних орієнтацій особистості впливає сукупність зовнішніх, соціально-психологічних, і внутрішніх, індивідуально-психологічних чинників. Одним з провідних чинників, що впливають на розвиток ціннісно-смиислової сфери у фахівців, виступає ще навчальний процес у закладі освіти і перекваліфікації упродовж трудової діяльності та його особливості, які є умовою і фоном прояви механізмів засвоєння цінностей. Необхідно відзначити, що саме професійно-ціннісна орієнтація є підставою діяльності і прояснює сам сенс соціальної роботи та соціального забезпечення, визначаючи їхній характер і бажаний результат, орієнтує працівника соціальної сфери на виконання і дотримання певних обов'язків, на професійну відповідальність за свою діяльність. Цінності-знання, становлять основу професійної компетентності і повновагового світогляду та дозволяють виконувати професійні обов'язки як фахівця, досягати цілей та ідеалів в соціальній діяльності. Цінності-вміння поєднують гностичні, комунікативні, конструктивні та організаційні вміння фахівця із соціальної роботи та соціального забезпечення.

Наступний компонент – особистісно-моральні якості фахівця, які є важливими для формування світогляду. Серед них можна виділити такі, як особиста і соціальна відповідальність, загострене почуття добра і справедливості, почуття власної гідності і поваги до гідності іншої людини, терпимість, ввічливість, порядність, емпатійність, готовність зрозуміти інших і прийти до них на допомогу, емоційна стійкість, адекватна самооцінка і т. ін. Тобто це ті властивості особистості, які дозволяють проектувати власні особистісні якості в етичний вимір. Ця вимога важлива саме тому, що стиль поведінки фахівця соціальної сфери, зумовлений сукупністю його особистісних якостей, а також його ціннісними орієнтаціями та інтересами, які надають вирішального впливу на систему відносин, яку він формує в професійній діяльності. А це є важливим для його світоглядних орієнтирів у діяльності.

Професійно-етична культура фахівця, в основі якої лежить усвідомлення і прийняття моральних цінностей і норм соціальної сфери, що реалізуються в професійній діяльності – важливий елемент в цій системі. Основними її компонентами виступають моральна свідомість, моральна позиція, моральну поведінка, моральні звички, моральний самоконтроль, а також професійно-етичний розвиток. Складовою частиною зовнішньої культури фахівця із соціальної роботи і соціального забезпечення є етикет. Дотримання правил і норм етики і етикету дозволяє йому найбільш ефективно вирішувати проблеми різних категорій населення з урахуванням етичних принципів і цінностей соціальної роботи і соціального забезпечення.

Таким чином, професійне становлення є динамічним процесом формоутворення світогляду особистості. Системоутворюючою змістовою підставою цього процесу виступає морально-етичне становлення майбутнього фахівця. Забезпечення морально-етичного становлення майбутніх фахівців із соціальної роботи і соціального забезпечення

вимагає застосування системного, аксіологічного, особистісно зорієнтованого та суб'єктно-діяльнісного підходів.

Системний підхід пов'язаний із організаційною стороною процесу навчання, а саме, з цілеспрямованим структуруванням виховного простору закладу освіти, в якому всі суб'єкти виховання знайдуть своє місце, відповідне їхнім поглядам, інтересам і здібностям. Використання системного підходу дає можливість поєднувати різні знання про об'єкти соціальної роботи і соціального забезпечення в єдине ціле, визначати умови ефективного формування професійних цінностей, будувати за допомогою методу моделювання як важливої складової системного підходу науково-теоретичну модель формування професійних цінностей у майбутніх фахівців. Проте, системне вивчення поставленої проблеми необхідно доповнити особистісно зорієнтованим і суб'єктно-діяльним контекстом її розгляду, що дозволяє розширити і збагатити дослідницьке поле новими ракурсами розробки проблеми [35; 41; 53; 66].

Суть аксіологічного підходу полягає в спрямованості професійної діяльності на гуманістичний розвиток особистості як мету, суб'єкт, результат і головний критерій її ефективності. Аксіологічний підхід розглядається як один із провідних підходів в контексті гуманістичної педагогіки і психології, так як він визнає кожного учасника освітнього процесу активним і ціннісно вмотивованим суб'єктом діяльності, дозволяє вибудувати суб'єкт-суб'єктні відносини та створити сприятливий соціально-психологічний клімат. В якості пріоритетного завдання професійної освіти такий підхід висуває розкриття цінностей як сутнісних сил особистості, її інтелектуального, морального, творчого потенціалу, що виражається в здатності вільно орієнтуватися в складних соціальних і професійних ситуаціях, обирати, здійснювати інноваційні процеси. Аксіологічний підхід виконує роль сполучної ланки між пізнавальним і практичним ставленням до світу (теорією і практикою), так як зміст

оцінково-цільового і ефективного аспектів життєдіяльності людини визначається спрямованістю активності особистості на осмислення, визнання, актуалізацію і створення матеріальних і духовних цінностей.

Особистісно зорієнтований підхід в процесі виховання підкреслює значимість кожного студента як особистості з його здібностями, інтересами, домаганнями за умови, якщо розвиток закладеного в кожному потенціалу покликаний служити суспільству. Даний підхід координує змістовний аспект навчання. Застосування особистісно зорієнтованого підходу дозволяє забезпечити гуманне послідовне ставлення викладача до студентів як до особистостей, суб'єктів власного розвитку і виховної взаємодії з урахуванням їх індивідуальних особливостей і можливостей, активності в самовдосконаленні.

Суб'єктно-діяльнісний підхід поєднує характер трудової професійної активності, комплексу навчальних умінь, рівень суб'єктної включеності в навчальну діяльність і організаційну компетентність.

Виділені підходи знаходяться в тісній єдності і взаємодії, утворюючи цілісну систему, спрямовану на професійне становлення та світоглядні орієнтири фахівця з соціальної роботи і соціального забезпечення.

Реалізація цих підходів, при організації підготовки і перепідготовки спеціаліста вимагає дотримання наступних умов:

домінування активних методів;

організація творчої діяльності, що потребує широкого перенесення ідей і методів з споріднених наук, їх інтеграції як гносеологічної і процесуальної основи морально-етичного становлення, спрямованого на саморозвиток студента як суб'єкта освітньої, творчої і професійної діяльності;

мотивація інтелектуальних досягнень;

розвиток акмеологічних здібностей студента до самовдосконалення;

активізація пізнавальної активності;

розвиток особистісно-моральних якостей у процесі участі в трудовому процесі.

На основі вищевикладеного можна зробити наступні висновки. Найважливішим завданням формування компетентнісного професійного світогляду фахівця із соціальної роботи і соціального забезпечення як складової його світогляду постає досягнення такого рівня якості освіти, яке дасть йому можливість після закінчення університету включитися в активну професійну діяльність, бути здатним діяти в різних професійних ситуаціях і проявляти себе як високоморальна особистість зі сформованими духовно-моральною і життєвою позиціями.

Формування нової моделі фахівця соціальної сфери можливе за умови забезпечення формування основних компонентів морально-етичного розвитку студентів, які займають центральне місце в цілісній системі вищої освіти, що забезпечує розвиток фахівця-випускника як суб'єкта освітньої та професійної діяльності та формує його світоглядні орієнтири.

Висновки до розділу 1

Засвоюючи соціальний досвід у процесі спілкування й діяльності, індивід диференціює об'єкти за їх значимістю, орієнтується на них. Орієнтація особистості на об'єкти навколишнього світу, як на цінності, одержала назву ціннісних орієнтацій. І якщо цінності являють собою об'єктивну сторону реального життя, то ціннісні орієнтації – суб'єктивне їх сприйняття особистістю, усвідомлений вибір цінностей.

Одним із найважливіших принципів і, водночас, інструментів суспільних реформ є прийнятна для переважної більшості громадян консолідує ціннісна парадигма. Саме тому метою кожного політичного

режиму є прагнення сформувати систему цінностей, на яку орієнтуватиметься широкий загал. Суспільство, у якому досягнуто консенсус щодо того, що є цінністю, може розглядатися як стабільна система, оскільки у ній зникає головне джерело суперечностей між окремою особою і суспільством в цілому. І навпаки, – ціннісна розбалансованість дестабілізує систему, породжує невпевненість, катаклізми, страх, потрясіння, зрештою руйнує її. У країнах, які стали на шлях демократичних перетворень, досить часто виникають, а нерідко – посилюються і поглиблюються тенденції ціннісних розколів.

Наявні суспільні процеси актуалізують потребу піднесення самоцінності особистості, індивідуальності. Для науки та практики це означає посилення уваги до розвитку особистості працівника соціальної сфери, її індивідуальних особливостей, обґрунтування та реалізацію комплексу таких умов, які сприяли б гармонізації особистісного та суспільного джерел розвитку та формуванню активної соціальної та моральної позиції, ціннісних орієнтацій, адекватних завданням і цілям сучасності.

РОЗДІЛ 2

ДЖЕРЕЛА І ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ДЕТЕРМІНАНТ

2.1. Методологічний аспект формування світогляду та культури професійного спілкування працівника сфери соціального забезпечення

Статус процесу формування культури професійного спілкування працівників сфери соціального забезпечення як складової його світоглядного світобачення зумовлений головно приналежністю цього процесу до пізнавальної та перетворювальної діяльності; проявом в будь-яких інших соціальних процесах в якості іманентно властивих останнім цільових і ціннісних орієнтацій; поєднанням стихійного і керованого компонентів; постійним, загальним, безперервним, соціально зумовленим і конкретно-історичним характером цього явища.

Гносеологічний рівень аналізу проблеми формування культури професійного спілкування забезпечує пізнання зв'язків і залежностей усередині процесу; джерел, рушійних сил, спрямованості і механізмів процесу; закономірностей, тенденцій і суперечностей, а також громадського пріоритету феномена світогляду та культури професійного спілкування працівника сфери соціального забезпечення.

Тільки науково обґрунтоване вирішення об'єктивних протиріч, усвідомлення і усунення суб'єктивних освітніх суперечностей забезпечить динамічність і оптимізацію досліджуваного процесу.

Говорячи про суперечності формування світогляду та культури професійного спілкування, важливим внутрішнім протиріччям об'єктивного характеру, що визначає рух розглянутого освітнього процесу, є невідповідність потреб та інтересів фахівців соціальної сфери можливостям їхньої університетської підготовки та подальшої фахової перепідготовки [44; 62; 74]. Це говорить про необхідність проектування індивідуальних траєкторій розвитку особистості, спрямованих на формування світогляду та культури професійного спілкування, що враховують інтереси, рівень знань, здібностей, індивідуальних особливостей і потреб усіх суб'єктів. Наступними об'єктивними протиріччями є невідповідність між змістом комунікаційної діяльності в професійній діяльності соціального працівника та працівника сфери соціального захисту і недостатнім їх відображенням у підготовці фахівців соціальної сфери, між стрімко наростаючим потоком інформації і можливостями інформаційного забезпечення вищої освіти за даним напрямком; між індивідуальним процесом становлення світогляду і культури особистості, культури професійного спілкування і масовим характером організації педагогічного процесу в університеті.

Проведення аналізу чинників і протиріч, порівняння отриманих даних з результатами дослідження, дозволили висновувати про те, що процес формування світогляду і культури професійного спілкування фахівця соціальної сфери має закономірний характер. Даному процесу як педагогічному, функціонуючому в рамках безперервного професійної соціальної освіти, притаманні закономірності. Ці закономірності знайшли своє конкретне вираження в основних принципах і положеннях, що визначають організацію, зміст, форми, методи, технології формування світогляду і культури професійного спілкування фахівця соціальної сфери.

На світоглядному рівні аналізу даної проблеми здійснюється пізнання її ціннісно-культурологічного сенсу; розгляд її як системи або

комплексу елементів; шляхів оптимізації єдності навчання і виховання у формуванні світогляду і культури професійного спілкування. Крім того, проблема формування світогляду і культури професійного спілкування на цьому рівні може бути розглянута в рамках міждисциплінарного підходу і в різних наукових сферах знання: філософському, соціологічному, психологічному, валеологічному, акмеологічному, соціально-педагогічному та дидактичному аспектах.

Логіко-гносеологічний рівень аналізу проблеми формування світогляду і культури професійного спілкування дозволяє виявити об'єкт і предмет процесу; терміни і категорії, в яких описується це явище і процес; його цілі і завдання в конкретному вигляді або типі освітньої установи.

На науково-змістовному рівні аналізу процесу формування світогляду і культури професійного спілкування можливе пізнання і практична реалізація зв'язків даного процесу, виявлення властивостей і характеристик; визначення його функцій і специфіки прояву в освітній установі; науковий опис принципів і концепцій формування світогляду і культури професійного спілкування; форм, напрямків та шляхів його забезпечення та ін.

На технологічному рівні аналізу проблеми формування світогляду і культури професійного спілкування досліджуються загальні та специфічні технології досягнення, забезпечення як бажаного результату; формуються прогнози варіантів; розробляються моделі, проекти та програми для конкретних освітніх установ в залежності від поставлених цілей і їх призначення.

І, нарешті, на науково-методичному рівні визначаються конкретні методи і методики формування світогляду і культури професійного спілкування такого фахівця.

У науковій сфері після термінологічного обґрунтування сутності поняття «культури професійного спілкування» проблема її формування

була зведена в ранг актуальних проблем, з наданням їй методологічного характеру. Найбільш значущою ця проблема постала в період становлення і розвитку соціально-педагогічної практики, з появою професіоналів – соціальних працівників та працівників сфери соціального забезпечення, в діяльності яких спілкування займає головне місце.

Сказане актуалізує проблему формування світогляду і культури професійного спілкування соціальних працівників та працівників сфери соціального забезпечення в сучасних умовах, викликає до життя наукові дослідження, які в своїй сукупності можуть бути поєднані в кілька великих груп.

По-перше, це дослідження, спрямовані на формування передового та інноваційного досвіду діяльності з урахуванням нових чинників соціального світопростору країни, мінливих умов суспільного розвитку, необхідність подолання або мінімізації негативних наслідків системної соціально-економічної і політичної кризи в сфері виховання громадян. Відповідно до напрямків модернізації освіти України дослідники аналізують можливості сім'ї, конфесій, засобів масової інформації, громадських об'єднань та інших соціальних інститутів у освітньому процесі установи того чи іншого типу. Йдеться про формування єдиного виховного простору особистості, в якому освітні установи займають одне із перших місць. В інтеграційних, консолідаційних і координаційних механізмах цього формування головна роль належить комунікації [46].

По-друге, це дослідження, пов'язані із пошуком і утвердженням гуманістичного та культурологічного змісту освітніх стандартів соціальної освіти, форм його подання на рівні юридичних формулювань з їх кваліметричним обґрунтуванням; об'єктивних і суб'єктивних механізмів, що забезпечують формування готового всебічно підготовленого професіонала. Гуманістичний і культурологічний зміст вищої освіти соціального працівника та працівника сфери соціального забезпечення не

може розглядатися у відриві від питань світогляду і культури професійного спілкування даного фахівця у соціальному довкіллі.

По-третє, це дослідження, які акцентують увагу на обґрунтуванні нових концепцій і моделей освіти соціальних працівників та працівників сфери соціального забезпечення. В їх основі лежить аналіз взаємозв'язків професійних знань і переконань, професійної діяльності і професійної поведінки, стихійного і керованого компонентів у впливі на людину [88; 92].

Так, наприклад, в тій частині освітянської науки, яка пов'язана з обґрунтуванням взаємодії людини і суспільства, знанневого і ціннісного підходів до професійної освіти, з аналізом наукового світогляду, сформовані висновки про те, що знання людини трансформуються в її світогляд, переходять в її переконання. Теоретичною основою такого висновку є гіпертрофована оцінка взаємозв'язку науки і світогляду, що знайшло своє відображення в терміні «науковий світогляд».

Наслідком цього підходу стало апріорне визнання існування механізму, що забезпечує єдність навчання і виховання, засвоєння і освоєння знань, які, в своїй сукупності, нібито, потім перетворюються в світогляд людини, що виявляється, в свою чергу, в її переконаннях і, далі, в її поведінці. Саме цей підхід лежить в основі існуючого досі положення, відповідно до якого у закладах вищої освіти викладають «науки», а саме викладання побудоване на основі диференціації навчальних предметів, знову ж таки, на основі галузей і сфер наукового знання [86; 90; 92].

Незважаючи на загальне визнання даних положень, багато вчених неодноразово звертали увагу на їхню внутрішню суперечливість. Так, наприклад: «Будь-яке навчання призводить до формування в учня певних відносин до суспільства, природи, власної особистості і діяльності, рис характеру і якостей особистості. Але не всяка навченість тягне за собою вихованість. Навчання, що не враховує свідомо поставлених виховних

цілей, може привести учня до успіху в навчанні, але в той же час і до формування у нього негативних рис особистості... В цьому проявляється відносна автономність, від диференційованість як виховання, так і навчання як цілісних об'єктів» [83].

Це судження справедливе і щодо проблеми формування світогляду і культури професійного спілкування. Навчання техніці професійного спілкування не обов'язково веде до культури професійного спілкування як до результату цього навчання і формування світогляду. Як показало емпіричне дослідження (див. 3.2), скоріше, наявність певних якостей особистості є першоосновою формування світогляду і культури професійного спілкування. Відшукані якості особистості часто мають глибинну природну основу і слабо піддаються формуванню, що при відсутності професійного відбору соціальних працівників та працівників сфери соціального захисту, створює ще одну трудність для успішного вирішення проблеми формування світогляду і культури професійного спілкування. Однак існує і ряд якостей особистості, які піддаються формуванню, і виховуються у концептуальному плані формування культури професійного спілкування майбутніх соціальних працівників та працівників сфери соціального захисту, що має розглядатися в методологічній єдності навчання і виховання.

Домінування тієї чи іншої сторони (навчання або виховання) в аспекті формування світогляду і культури професійного спілкування в реальному освітньому процесі конкретного закладу вищої освіти є об'єктивною причиною зниження його результативності. Логічно припустити, що правильною і методологічно грамотною є така організація діяльності закладу, при якій реалізуються всі можливості формування світогляду і культури професійного спілкування майбутніх соціальних працівників і працівників сфери соціального захисту як інтегрованого

навчально-виховного процесу, і в той же час кожна частина цього процесу має власну організацію.

Дані підходи до формування світогляду і культури професійного спілкування фахівця дали підставу для уточнення сутності поняття «культура професійного спілкування» як новоутворення особистості і дозволили визначити поняття «культура професійного спілкування соціального працівника та працівника сфери соціального захисту і соціального забезпечення» як інтегративну новоутворення особистості, що відбиває її професійно-гуманістичну спрямованість, практичну здатність і готовність забезпечити найбільш ефективне рішення проблем соціальної сфери нашої держави.

Методологічна система «наука – знання – діяльність» відноситься до дидактичної системи, відносини в якій (викладання – вчення) опосередковані штучними, спочатку модельованими і свідомо створюваними суб'єктивними навчальними ситуаціями, спрямованими на підготовку людини до життя (загальна освіта) або до самостійної діяльності (професійна освіта).

Знання – це селективна, упорядкована, певним способом (методом) отримана, відповідно до яких-небудь критеріїв (норм) оформлена інформація, що має соціальне значення і визнана саме як знання. З освітянської точки зору, знання, засвоювані в процесі навчання, повинні бути систематичними, охоплювати всі основний зміст в досліджуваній області чи сфери, бути взаємопов'язаними, мати певну логічну структуру і засвоюватися в певній послідовності.

Основою засвоєння знань є активна розумова діяльність, що спрямовується керівником. Організоване навчання вимагає чіткого визначення глибини і широти знань, встановлення їх обсягу і конкретного змісту. Ці знання забезпечують більш-менш успішне залучення людини в ті чи інші види розумової і предметної діяльності. В аспекті досліджуваної

проблеми це означає відбір академічного змісту, спеціальних знань про комунікацію, його роль в професійній діяльності соціального працівника та працівника сфери соціального захисту і способах операційної діяльності в даній сфері.

Однак, з аналізу системи «наука – знання – діяльність» не впливає її культурно-виховне значення або потреба в організації спеціальної діяльності. Більш глибокий аналіз їх взаємозв'язку передбачає дослідження місця знань в системі «світогляд – переконання – поведінка», яка в значній мірі більше пов'язана із виховним процесом в силу приналежності світогляду і переконань до вищих мотивів свідомої поведінки людини.

Світогляд – це система поглядів на світ і місце людини в цьому світі, багато в чому визначає ставлення людини до цього світу, інших людей, собі самому і формує його особистісні структури. Світогляд визначає соціальне самопочуття, самосвідомість особистості, її ціннісні орієнтації, оцінки і поведінку.

Світогляд виникає в ранньому віці у сфері суб'єктивно неусвідомлених, наївних, стихійних практичних соціальних відносин індивіда. На основі узагальнення первинного соціального досвіду під впливом виховання і практичної діяльності формується внутрішня схема, структура поведінки, його особлива програмна матриця. На різних рівнях розвитку світогляду його структурними елементами є відчуття, почуття, бажання, потреби, інтереси, воля, спонукання, неусвідомлені прагнення; здібності, навички, вправність, вміння, практичні способи організації діяльності в часі; мотиви, ідеали, принципи, цілі та переконання особистості.

З психологічної точки зору, світогляд завжди насичений чуттєвими відносинами, завжди пов'язаний із переконанням. Світоглядні погляди

людини стають фундаментом культури професійного спілкування, сутністю її Я, визначають життєві позиції, її совість.

З аналізу системи «світогляд – переконання – поведінка» випливають такі закономірні висновки:

1. Формування світогляду тісно пов'язане з формуванням культури професійного спілкування соціальних працівників та працівників сфери соціального захисту, так як саме сформований світогляд визначає ставлення людини і її поведінку.

2. Переконання – це світоглядні знання. Це означає суб'єктивізм у формуванні культури професійного спілкування як цілеспрямованого процесу навчання і виховання. Суб'єкт-суб'єктні відносини – найбільш підходяща модель процесу формування культури професійного спілкування у соціальних працівників та працівників сфери соціального захисту та соціального забезпечення.

3. Наявність або відсутність світоглядного потенціалу того чи іншого знання не скасовує потребу в самостійно організованій роботі, яка постає провідним механізмом формування переконань, відносин, поведінки студента як професіонала, і, як наслідок, формування його культури професійного спілкування.

Саме тут виявлено єдність і відмінності між навчанням і вихованням: знання визначають переконання, але можуть і розходитися з ними. Отже, в тих випадках, коли знання можуть визначати переконання, зберігається виховне спрямування; в тих випадках, коли знання розходяться з переконаннями, необхідна цілеспрямована виховна робота із повним набором її різноманітних функцій.

Визнання справедливості цього положення сприяє організаційному оформленню трьох систем моделі формування світогляду і культури професійного спілкування соціальних працівників та працівників сфери соціального захисту: система теоретичного навчання, система виховної

діяльності, система спеціально організованої практики як природної форми повсякденної професійної діяльності.

При цьому система виховного навчання не реалізує свої цілі і завдання, функції та потенціал автоматично; для їх досягнення потрібна спеціально організована виховна діяльність. Якщо такої діяльності немає, то дана система не працює, обмежуючись лише реалізацією дидактичних цілей і завдань. Якщо така діяльність організовується, то це стає виховним. Отже, виховна діяльність є надбудовою над діяльністю, вищою за своїм статусом і складністю, більш відповідальною за результати. Робота при цьому зберігає місце ядра, адже виховання неможливе без постійного самоудосконалення. Практика інтегрує обидва процеси, формуючи контури фахівця сфери соціального захисту.

Об'єктивним чинником розуміння даної проблеми були потреби соціально-педагогічної практики у формуванні професіонала – соціального працівника та працівника сфери соціального захисту, який працює з проблемними клієнтами, допомога яким здійснюється засобами комунікації, і визнання наукою єдності знання і діяльності, світогляду і поведінки суб'єкта.

Для визначення основних закономірностей формування культури професійного спілкування фахівця соціальної сфери у закладі вищої освіти стало виявлення умов і чинників даного процесу. Значні умови, від яких залежить досягнення високого рівня культури в професійній діяльності, мають здебільшого об'єктивний характер по відношенню до суб'єкта освітньо-професійної діяльності. До них відносяться задатки, загальні і спеціальні здібності, умови виховання, можливість отримання освіти, доступ до культурних і наукових цінностей, суспільна потреба в соціальних працівниках та працівниках сфери соціального захисту, професіоналах високого класу.

Розробляючи закономірності, ми ґрунтувалися на розумінні конкретно-історичної зумовленості і соціально-економічного спричинення (детермінованості) розвитку соціальної освіти в нашій країні. З огляду на системну природу і характер, що лежить в основі безперервної соціальної освіти, фундаментального процесу поетапного і висхідного розвитку людини як працівника, професіонала, головні освітні цілі системи задаються через вимоги суспільства до сучасної людини, через сукупність актуальних загальних соціально-культурних та професійних навичок, умінь, знань, моральних, фізичних та інших особистісних властивостей. Сукупність необхідних властивостей залежить від потреб суспільної практики, розвитку науки.

Відповідно до цих соціальних тенденцій сформульовані основні ідеї постійного розвитку і саморозвитку фахівців соціальної роботи та сфери соціального захисту.

1. Гуманізація фахівців соціальної сфери – розглядається як орієнтація на гуманістичні цілі становлення і розвитку особистості майбутнього професіонала, створення умов для самореалізації особистості.

2. Демократизація фахівців соціальної сфери – визначається як створення рівних можливостей, відкритості, умов для самоорганізації, самоврядування студентів.

3. Випереджувальна підготовка фахівців соціальної сфери – постає як забезпечення випускників тим рівнем освіти і розвитку особистості, який повинен випереджати рівень розвитку сучасних технологій, що реалізуються в соціальних установах.

4. Соціальне партнерство – проявляється в конструктивній взаємодії держави, бізнесу і «третього сектора» (громадські об'єднання) у вирішенні проблем соціальної освіти.

5. Підвищення якості підготовки та перепідготовки фахівців соціальної сфери – взаємопов'язана з результатом використання

потенціалу закладу вищої освіти, що забезпечує рівень підготовки з дисциплін і спеціальності, рівень освіченості і вихованості, компетенції, рівень професійної культури.

Ідеї розвитку підготовки фахівця соціальної роботи та соціального захисту дозволяють виділити пріоритети в діяльності – це формування соціально активної особистості, здатної перетворювати соціальні відносини, що володіє культурою професійного спілкування.

У будь-якій соціальній системі центральною ланкою є конкретна людина зі своїми самобутніми особливостями і, в той же час, типовими ознаками. Формування світогляду і культури професійного спілкування фахівця соціальної роботи, з одного боку, взаємопов'язане із розвитком теорії і практики соціальної освіти, з іншого – взаємозумовлене вимогами суспільно-державного замовлення до професійного рівня рішення професійно орієнтованих завдань, де величезну роль відіграє розвиненість професійної комунікації фахівця даного напрямку.

Згідно з думкою про освіту та самоудосконалення як про ціннісний результат запропоновані ієрархічні освітні щаблі сходження людини до більш високих освітніх результатів: грамотність – освіченість – професійна компетентність – культура. При цьому грамотність – це підготовленість людини до подальшого збагачення та розвитку свого освітнього потенціалу; вона забезпечує певні стартові можливості. Освіченість трактується як грамотність, доведена до суспільно і особистісно необхідного максимуму. Категорія «професійна компетентність» визначається рівнем власне професійної освіти, досвідом та індивідуальними здібностями людини, її мотивованими прагненнями до безперервної самоосвіти та самовдосконалення, творчим і відповідальним ставленням до справи.

Культура розуміється як вищий прояв людської освіченості та професійної компетентності. Саме на рівні культури може в найбільш

повному вигляді висловитися людська індивідуальність [85]. Проектуючи цей підхід на досліджуваній питання, вважаємо, що формування світоглядної культури професійного спілкування фахівця соціальної роботи та сфери соціального захисту, включаючи допрофесійний напрям підготовки і післяпрофесійну освіту, передбачає накопичення комунікативних знань, навичок і досвіду їх реалізації від етапу грамотності до етапу культури і є безперервним освітнім процесом. Кожен з етапів представляє певну освітню ступінь, а еволюція може бути представлена як лінія в сфері професійного спілкування: грамотність – освіченість – компетентність – культура. Необхідно підкреслити, що зазначені етапи відображають лише загальний напрямок освіти фахівця соціальної роботи та соціального захисту. Жорсткого поділу цих етапів бути не може, так як вони сутнісно є взаємозалежними і взаємодоповнюваними, тому співвіднесення кожного освітнього щабля із етапами освітнього процесу є умовним, хоча й відображає певну об'єктивну ситуацію і ситуацію особистісного розвитку.

Аналізуючи сутність безперервної соціальної просвіти для досліджуваного питання важливі його ознаки: охоплення просвітою усього життя людини; розуміння освітньої системи як цілісної, що включає дошкільне виховання, базову, вищу, повторну, паралельну освіту, поєднує та інтегрує всі рівні і форми; включення в систему освіти, крім навчальних закладів і центрів підготовки, формальних, неформальних та позаінституційних форм освіти; горизонтальна інтеграція: дім – сусіди – місцева соціальна сфера – суспільство – світ праці – засоби масової інформації – рекреаційні, культурні, релігійні організації і т. ін.; зв'язок між досліджуваними предметами; різними аспектами розвитку людини (фізичним, моральним, інтелектуальним і т. ін.) на окремих етапах життя; вертикальна інтеграція: зв'язок між окремими етапами освіти – дошкільним, шкільним, післяшкільним; між різними рівнями і предметами

всередині окремих етапів; між різними соціальними ролями, які реалізує людина на окремих етапах життєвого шляху; між різними якостями розвитку людини (якостями тимчасового характеру, такими, як фізичний, моральний, інтелектуальний розвиток і т. ін.); універсальність і демократичність просвіти; можливість створення альтернативних структур для отримання освіти; прив'язка загальної та вищої освіти; акцент на самоврядування; самоосвіту, самовиховання, самооцінку; індивідуалізація навчання; навчання в умовах різних поколінь (в родині, в суспільстві); розширення кругозору; інтердисциплінарність знань, їх якості; гнучкість і різноманітність змісту, засобів і методик, часу і місця навчання; динамічний підхід до знань – здатність до асиміляції нових досягнень науки; вдосконалення вмінь вчитися; стимулювання мотивації до навчання; створення відповідних умов і атмосфери для навчання; полегшення зміни соціальних ролей у різні періоди життя; пізнання і розвиток власної системи цінностей; підтримання та покращення якості індивідуального та колективного життя шляхом особистого, соціального і професійного розвитку; розвиток суспільства, що виховує і навчає; вчитися для того, щоб «бути» і «ставати» кимось; системність принципів для всього освітнього процесу.

Представлені ознаки забезпечують проектування безперервної освіти на етапах допрофесійної, професійної та постпрофесійної підготовки. З урахуванням специфіки даних етапів відбувається формування світогляду і культури професійного спілкування майбутніх фахівців соціальної роботи та сфери соціального захисту.

2.2. Етапи формування світоглядної культури фахівця сфери соціального забезпечення

За умов багатовимірних соціально-економічних і ціннісних змін сучасної української дійсності істотно переоцінюються пріоритетні цілі і завдання загальної та професійної освіти. В системі підготовки фахівців соціального профілю сьогодні на перший план висуваються завдання духовного і творчого розвитку за допомогою цілісної організації процесу навчання і самоосвіти на основі гуманістичних цінностей та принципів загальнокультурного розвитку особистості. Одночасно з цим актуалізуються завдання індивідуалізації навчання і диференціації підготовки фахівців системи соціального забезпечення із урахуванням як потреб у соціальному і професійному самовизначенні особистості, так і суспільних цілей самореалізації фахівця за допомогою соціокультурної діяльності, що розгортається в сучасних непростих реаліях нашого життя [10; 22; 34; 40; 41; 83].

Усе це створює особливі можливості для становлення світоглядної культури в умовах цільової організації підготовки фахівців соціального профілю. Світоглядна культура характеризує фахівця-професіонала в плані соціально осмисленої і практичної готовності до компетентно вибудованої професійної діяльності на основі гнучкої самореалізації духовних і творчих сил особистості. При цьому розвинена здатність до соціальних і міжкультурних взаємодій, їх організація із світоглядних, тобто морально зрілих, позицій визначає рівень соціальної і професійної компетентності фахівця із соціальної роботи та соціального забезпечення.

Сукупність ціннісних відносин до обраної професії і функцій діяльності, до оточуючих людей, представників різних культур і народів, і до культури свого суспільства утворює професійну і громадянську спрямованість персональної позиції фахівця системи соціальної роботи і

соціального забезпечення. Зміст світоглядної спрямованості особистості закріплюється в соціокультурній діяльності, яка інтегрує сформовані світоглядні властивості і якості світовідношення (світосприйняття, світорозуміння, світоперетворення та ін.) і самоставлення такого фахівця. У той же час світоглядна орієнтація особистості соціального працівника і управлінця на загальнолюдські соціокультурні норми, на духовно-патріотичні ідеали рідної культури і персональна готовність дотримуватися їх в своїх справах і вчинках висвічують ступінь його духовно-моральної зрілості, а, отже, і повновагового світогляду.

Тож науково-теоретична і поведінково-вольова готовність, духовно-моральна зрілість, професійна і соціальна компетентність особистості можуть об'єктивно виступити як основні якісно-інтегративні критерії, що дозволяють фіксувати процес становлення світоглядної культури соціального працівника і управлінця соціальної сфери, визначати рівень її сформованості у майбутніх фахівців в процесі професійного навчання у закладі вищої освіти.

Базисом для їх формування є система соціальних норм відносин, духовних цінностей і моральних ідеалів, що історично сформувалися, прийнятих, підтримуваних і відтворюваних в суспільстві, відображених у кращих взірцях його духовної і матеріальної культури. Це зумовлює, з одного боку, широке соціально осмислене сприйняття і розуміння студентами взаємозв'язку національно-культурних цінностей з загальнолюдськими, бачення і розрізнення прикладів і уроків моральності в різних дисциплінах гуманітарного та соціономічного профілю. З іншого боку – високе ціннісне ставлення майбутніх фахівців до проявів «малої батьківщини» в житті людини – локальним і регіональним традиціям, формування духовної потреби берегти і підтримувати національну культуру і усвідомлення особистого покликання до цього, як провідних мотивів діяльності в соціокультурній сфері суспільства [83; 85].

Таким чином, склад світоглядних орієнтацій фахівця із соціальної роботи взаємопов'язаний із змістовною стороною світоглядної спрямованості особистості. Це забезпечується формуванням системи відносин до культури українського суспільства, професійної діяльності і своєї активної ролі в ній. Тому і гармонійне світовідчуття як відчуття духовної єдності з рідною природою, батьківщиною і культурою народу, і почуття особистої причетності до нього, позитивне сприйняття культурно-історичного минулого своєї країни, і оптимістичне самосприйняття, яке відбивається у вірі в свої сили і надії на творчі починання особистості, є важливими компонентами емоційної сфери духовно зрілого фахівця із соціального забезпечення.

Разом з усім перерахованим вище фахівцеві соціального профілю потрібна висока організаторська готовність до здійснення культурно-освітньої та лекторської-пропагандистської роботи з різними групами населення, в тому числі – підлітками та молоддю. Все це і утворює, в результаті, професійну компетентність соціального фахівця, який усвідомив своє покликання служити українському суспільству і здатний до нестандартної постановки та вирішення професійних завдань, котрий володіє професійним оптимізмом і націлений на творче самоствердження особистості в соціокультурній сфері суспільства.

Науково-теоретична та поведінково-вольова готовність, духовно-моральна зрілість, соціальна і професійна компетентність особистості дозволяють визначити у фахівців соціального профілю рівень становлення персональної світоглядної культури загалом. Одночасно дані якісно-інтегративні критерії світоглядної культури працівника соціальної сфери за умов гуманітарної професійної освіти виявляють змістовне наповнення, якісні характеристики та індивідуальний рівень її сформованості. А це саме і постає основою для перевірки рівнів сформованості світоглядної культури в процесі навчання у закладі освіти.

У процесі формування світоглядно розвиваючого професійного навчання в університеті соціального профілю та подальші фаховій перепідготовці в змістовному плані використовуються лекційні курси з навчальних предметів «Філософія», «Історія релігії», «Культурологія», «Філософія соціальної роботи» та ін. Дані дисципліни є одними з профілюючих для спеціальностей «Соціальна робота» і «Соціальне забезпечення». Крім того, становлення світоглядної культури на критеріально заданій основі відбувається із урахуванням актуальних цілей життєдіяльності самих студентів, їх професійних інтересів і соціальних устремлінь, духовних потреб і ціннісних пріоритетів в плані світоглядного саморозвитку особистості під час навчання у закладі освіти [83].

Таким чином, системно-цілісне проектування світоглядно розвиваючого вивчення студентами соціального спрямування циклу гуманітарних соціономічних дисциплін виявляє і забезпечує органічний зв'язок змісту навчального матеріалу і його основних компонентів з тими підструктурами і властивостями світоглядної культури, розвиток яких і повинно стати метою і предметом подальшої трудової діяльності фахівців соціального спрямування.

За пріоритетну мету становлення світоглядної культури в умовах освоєння зазначених дисциплін визначалася підготовка світоглядно свідомого фахівця, який володіє духовною і вольовою зрілістю, соціально і професійно компетентного фахівця – відповідального і активного суб'єкта соціокультурної діяльності по збереженню і примноженню соціокультурного фонду в суспільстві. Це і є метою формування цілісної єдності духовно-ціннісного, морально-осмисленого і культурно-спадкоємного змісту світоглядної свідомості особистості і адекватних їй культурних форм персонального поведінки за умов соціально спрямованої і професійно активної діяльності фахівця в соціокультурній сфері

суспільства, так само як і в процесі моральної і духовно наповненої індивідуальної життєдіяльності.

Судити про досягнення поставленої мети, як результат світоглядно розвиваючого вивчення змісту гуманітарного курсу, можна лише за зовнішніми взірцями соціально спрямованої поведінки і творчо активної пізнавально-ціннісної діяльності. У зв'язку з цим виникла необхідність ідентифікувати результати цього освоєння, описавши зовнішні ознаки того, що студенти повинні знати і вміти, виходячи з критеріїв і показників становлення світоглядної культури. Тож мета становлення світоглядної культури в процесі вивчення фахівцями соціального профілю більшої частини предметів за допомогою постановки наступних завдань:

1) світоглядно свідоме засвоєння полікультурних і етнокультурних знань, науково і системно усвідомлених, ціннісно осмислених, соціальних і індивідуально значущих для фахівця соціальної сфери, позицій;

2) формування особистого емоційно-ціннісного переживання, позитивного і зацікавленого ставлення, почуттів особистої причетності і патріотичної гордості у працівників соціальної сфери до духовних цінностей історії та культури України, сформованих моральних норм і моральних засад суспільства, його світоглядних ідеалів і символів, кристалізуватися в духовному і практичному житті людей, в традиціях вітакультурного коду нашого народу;

3) формування соціокультурної спрямованості світоглядної позиції виявляється за ціннісними переконаннями і поглядами особистості, персональною світоглядною орієнтацією на духовні ідеали і традиції нашої держави, за моральними нормами і принципами особистої поведінки. Зміст світоглядної спрямованості включає сформовані у фахівців соціального забезпечення почуття етнічної толерантності та культурного співробітництва, зумовлює діяльність з охорони і поширення культурних

цінностей суспільства, культурну взаємодію і діалог з представниками інших народів;

4) формування умінь саморегуляції поведінки в колективі і самоорганізації навчально-професійної діяльності здійснюється на основі позитивного самосприйняття і адекватної самооцінки своїх здібностей до професійної діяльності в соціокультурній сфері, бачення перспектив для повновагомої зреалізації індивідуальних можливостей особистості, творчого проектування діяльності;

5) розвиток здатності до самостійного застосування ціннісно-осмислених знань, переконань і принципів діяльності, професійних умінь і навичок. Воно досягається в практиці вивчення та пропаганди соціокультурних традицій, популяризації духовних національних цінностей.

Саме це утворює змістовний етап в проектуванні світоглядно розвиваючої діяльності.

Одночасно в навчанні важливо здійснення міжпредметних зв'язків з іншими дисциплінами гуманітарного циклу (історією, культурологією, педагогікою), так само як і практичною спрямованістю навчального матеріалу. Акцентування в освоюваному матеріалі етичних принципів і соціальних норм, культурних традицій і моральних ідеалів, що історично сформувалися в житті народу і відбилися в культурі суспільства, реалізує принцип національно-культурної спадкоємності у змісті повнокровної діяльності фахівців соціального профілю, сприяє формуванню соціально-морального світорозуміння культурних цінностей соціуму і відносини особистої відповідальності за їх збереження.

Таким чином, досягається мета світоглядного розвитку фахівців соціального профілю в професійно і соціально зорієнтованому освоєнні ними такого комплексу.

Відповідно цілями, критеріями і психолого-педагогічними показниками становлення світоглядної культури можна визначити як стан провідних параметрів світоглядного розвитку особистості, так і якість освоєння студентами духовних цінностей нашого суспільства, що виявляє зростання світоглядної культури загалом.

Показники світоглядно значимого володіння працівниками соціальної сфери духовно-культурними традиціями виявляють головно індивідуально-творчий рівень особистості в плані формування світоглядно цінних і якісних новоутворень.

Застосування освітніх світоглядно розвиваючих форм організації навчальної діяльності покликане практично забезпечувати діалоговий принцип в творчих взаємодіях всіх прошарків і верств суспільства . Це саме і закріплює соціокультурну спрямованість, комунікативні та творчі якості особистості, розвиває почуття особистої причетності працівників соціальної сфери до духовних традицій нашої національної культури.

2.3. Психологічні умови формування системи цінностей працівника сфери соціального забезпечення

Система ціннісних орієнтацій дуже важлива для формування світоглядних детермінант і займає провідну позицію в структурі особистості людини. Вона виявляється в її цілях, переконаннях, ідеалах, установках, інтересах та інших особистісних проявах. При цьому ціннісні орієнтації визначають змістовну сторону спрямованості особистості працівника сфери соціального забезпечення і є внутрішньою основою його ставлення до дійсності. В процесі людської діяльності ціннісні орієнтації

постають основними регуляторами поведінки і соціальної активності особистості.

Основним видом діяльності людини є праця, що реалізується в процесі професійної діяльності. Необхідною умовою ефективності професійної діяльності виступає діяльно-смилова єдність, що полягає в збігу ціннісно-смилового і предметно-дієвого аспектів діяльності. Ця умова стає особливо актуальною для професій типу «людина – людина», в які входить професія соціального працівника і фахівця сфери соціального забезпечення.

Проблема підготовки таких фахівців сьогодні стає особливо актуальною, так як пов'язана із наданням соціальної допомоги людині, групам людей і суспільству загалом. До працівника сфери соцзабезпечення пред'являються високі вимоги, опосередковані етико-деонтологічним характером його професійної діяльності. Тому на перший план виходить проблема становлення системи цінностей соціального працівника-професіонала, що визначає гуманістичну спрямованість і сприяє розвитку професійно значущих якостей. Рівень сформованості професійних цінностей працівника сфери соціального забезпечення сприяє його професійної соціалізації, а це, своєю чергою, виступає важливою умовою успішної діяльності із надання соціальної допомоги нужденним.

Основними психологічними підставами ефективного становлення системи цінностей працівника сфери соціального забезпечення є осмисленість життя, інтернальність, позитивне самоствавлення, гуманістична спрямованість та самореалізація в діяльності. Такі психологічні підстави можуть бути актуалізовані в процесі цілеспрямованого навчання соціальній роботі, що, в свою чергу, визначає становлення системи цінностей та позитивного світогляду працівника сфери соціального захисту.

Методологічною основою дослідження стали основні теоретичні та методологічні положення вітчизняної психології, сформульовані в працях Л. Виготського, О. Леонтьєва, К. Платонова, Б. Ломова та інших основоположників вітчизняної психології [17; 28; 50].

Система цінностей працівника соціального захисту характеризується гуманістичною спрямованістю і етико-деонтологічним характером. Провідне місце в системі цінностей соціального працівника займають такі цінності як активне діяльне життя, цікава робота, пізнання, продуктивне побутування, розвиток, щастя інших, терпимість, чуйність, широта поглядів, ефективність у справах.

Становлення системи цінностей соціального працівника може бути досягнуте шляхом цілеспрямованого навчання майбутній діяльності, що має тренінговий характер. У процесі даного навчання відбувається оптимізація психологічних підстав, що визначають ефективне становлення і розвиток ціннісної системи підготовки працівника сфери соціального забезпечення.

В ході цілеспрямованого навчання та подальшої трудової діяльності працівника сфери соціального забезпечення відбувається процес особистісного і професійного самовизначення. У застосованому у роботі тренінгу професійної самоідентифікації (див. додаток) були створені умови, в результаті яких відбулося зближення ціннісних орієнтацій учасників групи з системою цінностей працівників сфери соціального забезпечення. Крім того, підвищилися показники інтернальності і свідомості життя, що свідчить про особистісне зростання. У ході навчання у працівників сфери соціального забезпечення – показники осмисленості життя, інтернальності, позитивного самоствавлення, самореалізації в діяльності, переважаючою стала гуманістична спрямованість на цінності соціальної сфери суспільства (див. 3.2).

Отже, в описаних особливості підготовки працівників сфери соціального забезпечення, що включають в себе тренінгову форму, провідними психологічними підставами, визначальними становлення системи цінностей майбутніх працівників сфери соціального забезпечення, є, перш за все, осмисленість життя, інтернальність, позитивне самоставлення, гуманістична спрямованість, самореалізація в діяльності.

Оптимізація розвитку вищевказаних психологічних підстав відбувається в процесі навчальної та професійної діяльності працівника сфери соціального забезпечення.

Система цінностей професіонала в сфері соціального захисту, що має яскраво виражену гуманістичну спрямованість, визначає ефективність професійної діяльності соціального працівника і працівника сфери соціального забезпечення. Система цінностей якого включає в себе два блоки цінностей: термінальні цінності і інструментальні. При цьому, в процесі реалізації цінностей відбувається їх поділ на дві групи. До першої групи входять цінності «розвитку», значимість яких зростає разом із самореалізацією в діяльності, в другу – цінності, значимість яких знижується з підвищенням самореалізації в діяльності.

Варто ще раз зазначити, що основними психологічними підставами, що впливають на становлення системи цінностей професіонала в сфері соціального захисту, є осмисленість життя, інтернальність, позитивне самоставлення, гуманістична спрямованість та самореалізація в діяльності. Провідними серед них виступають свідомість життя і самореалізація в діяльності.

Результати проведеного нами дослідження, сформульовані на їх основі положення можуть бути використані в розробці планів і програм при підготовці та перепідготовці соціальних працівників на спецкурсах, в школах, спеціальних навчальних закладах, закладах вищої освіти, закладах професійної перепідготовки. Розроблений тренінг професійної

самоідентифікації може використовуватися не тільки для професійних соціальних працівників, а й для тих, хто надає допомогу на добровільних, безоплатних засадах (наприклад, волонтери). Подальше вивчення впливу зовнішніх соціальних чинників на становлення ціннісної системи соціальних працівників в процесі професійної діяльності і розвиток професійних цінностей в процесі навчання соціальній роботі дозволить оптимізувати діяльність соціальних працівників на різних рівнях та розвинути їх світогляд.

2.4. Якісні умови формування людинолюбної моралі та етики фахівця сфери соціального забезпечення

Система соціального забезпечення являє собою таку форму людського взаємодії, що знаходить свій вияв у вигляді феномена соціальної допомоги. Історично система соціального захисту дрейфує у напрямку все більшої гуманізації. Прагматична турбота про задоволення вітальних потреб ближнього задля збереження і збільшення життєздатності людського роду трансформується в діяльність, яка спрямована на надання допомоги із всебічної духовної зреалізації життєвого сценарію людини, повновагомого життєдайного розкриття її творчого потенціалу за допомогою вдосконалення і гуманізації суспільних відносин. Отже, етико-аксіологічними засновками даної сфери є гуманізм, співчуття, прагнення до самовдосконалення. Соціальна допомога нині розглядається як своєрідна технологія збереження і прогресивного поступу людства [63; 83].

Розвиток сфери соціального забезпечення в нашій державі має дискретний характер, але базові для українського менталітету духовно-моральні цінності – воля, незалежність, милосердя, безкорисливість,

співчуття – зумовили існування наступності в розумінні допомоги на всіх етапах історичного розвитку. До традиційних для нашого суспільства видів допомоги, що довели свою життєздатність і ефективність, відносяться трудова допомога і благодійність. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства набуває актуальності положення про те, що при наданні допомоги слід мати на увазі не абстрактне добро, а конкретну людину. Ідеї соборності і безкорисливості надання допомоги дуже важливі для духовного відродження сучасного національного суспільства і гуманізації суспільних відносин.

Поступ системи соціального забезпечення і соціальної роботи нині відбувається за умов докорінної трансформації суспільства і подальшого загострення соціальних суперечностей. Відзначаючи успіхи в створенні системи соціального захисту населення, слід констатувати наявність проблемних напрямків: робота з особами девіантної поведінки і робота з внутрішньо переміщеними особами із зони АТО, громадська соціальна робота та робота щодо соціального захисту дитинства, робота із встановлення зв'язків з громадськістю, – десь явно чи неявно проявляється нерезультативність і неефективність роботи працівників сфери соціального забезпечення. Основні причини недостатнього використання ціннісного потенціалу полягають у слабкій теоретичній і професійній компетентності фахівців даного напрямку діяльності, в установці на патерналістську модель допомоги і в неефективній взаємодії всіх рівнів соціального забезпечення і соціального захисту.

Варто глибше розглянути етичні цінності професійної культури фахівця сфери соціального захисту: гуманізм, людську гідність, соціальну справедливість, компетентність, колективізм, співчуття і толерантність. Встановлено, що зазначені моральні цінності більшою мірою відображають сутність і призначення соціального захисту. Засвоєння професійно-значущих цінностей фахівцем із соціального забезпечення

сприяє формуванню особистості професіонала, розвитку його професійної свідомості і мислення, а також моральної мотивації, що постає необхідною умовою зреалізації морального потенціалу соціального забезпечення.

Толерантність як моральна цінність у професійній діяльності соціального працівника повинна бути не тільки індивідуально-особистісною якістю особистості, а й необхідною умовою її професійної діяльності. Взаємопроникнення і взаємовплив індивідуально-особистісного і професійного аспектів трансформує толерантність як моральну цінність в обов'язковий структурний елемент професійної культури працівника сфери соціального забезпечення, в мотиваційну установку особистості, що породжує потребу в здійсненні діяльності із гармонізації і гуманізації суспільних відносин відповідно до принципів універсального гуманізму і утверджувати ці принципи в свідомості людей.

Основою професійної культури соціальної роботи і соціального забезпечення є суспільно-корисна діяльність, спрямована на вирішення завдань, поставлених державою і суспільством перед інститутом соціальної роботи. Сучасний рівень соціально-економічного розвитку країни вимагає проведення заходів, що дозволяють реалізувати захисну функцію соціальної роботи. У той же час необхідність розширення людського потенціалу з метою успішного суспільного розвитку зумовлює значимість реалізації розвиваючої функції соціального забезпечення. У нових умовах соціальний захист повинен розглядатися як комплекс заходів щодо створення такого громадського доквілля, де на практиці реалізується соціальна захищеність людини і в повній мірі може проявитися її творчий потенціал і самозахисні функції.

Культура соціальної роботи – необхідна умова реалізації її ціннісного потенціалу та формування позитивного світогляду фахівця даної сфери. Вона є складним системним утворенням, в структурі якого можна виділити дві пари взаємопов'язаних і взаємодіючих рівнів:

1) соціальний і особистісний; 2) духовно-теоретичний і практично-діяльнісний.

Особистісний рівень культури соціальної роботи та соціального забезпечення представляє професійна культура фахівця із соціальної роботи та соціального забезпечення. Її важливим структурним елементом є професійна етика. Професійна етика соціального працівника, відображаючи мораль даної професійної групи, визначає базові цінності соціальної роботи та соціального забезпечення.

На духовно-теоретичному рівні цінності соціальної роботи представляють певну духовну субстанцію, яка визначає правила, норми і принципи професійної поведінки. На практично-діяльнісному рівні в процесі повсякденної професійної діяльності цінності соціальної роботи матеріалізуються і об'єктивуються.

Головним об'єктом соціальної роботи, соціального захисту і соціального забезпечення є людина. У зв'язку з цими базовими цінностями соціальної сфери повинні бути визнані людська гідність і толерантність, соціальна справедливість і гуманізм, компетентність, колективізм і співчуття, співпереживання. Саме ці цінності визначають сутність соціальної роботи, соціального захисту і соціального забезпечення та сприяють реалізації їх гуманістичного потенціалу.

На соціальному рівні професійна культура працівника сфери соціального забезпечення є результатом та інструментом соціальної політики держави. Мета соціальної політики – розширення людського потенціалу – визначає мету соціальної сфери – реалізацію цінності людям у суспільстві. Але специфіка соціальної сфери головно в тому, що її клієнтами є не просто соціально ослаблені члени суспільства, а, здебільшого, особи девіантної поведінки і представники маргінальних груп. Етико-деонтологічний характер соціальної сфери вимагає визнання цінності особистості своїх клієнтів, представлення їх інтересів і всебічного

сприяння в їх соціалізації і ресоціалізації в суспільстві. В цьому зв'язку професійно значуща цінність «толерантність» набуває особливого значення. Розуміння її смислу і змісту не тільки в контексті практики соціальної роботи, але і в контексті тенденцій суспільного розвитку перетворює толерантність в самостійний елемент професійної культури – внутрішню морально-етичну установку фахівця соціальної сфери.

Оскільки в кожному органі, установі соціальної сфери діє конкретна людина, то особистісний рівень пронизує і поєднує всі рівні соціальної роботи, соціального захисту і соціального забезпечення. Тому глибока переконаність і внутрішня установка носіїв професії на те, що взаємини між людьми повинні будуватися тільки на основі рівноправності, поваги та справедливості позиціонують соціальне забезпечення як діяльність, спрямовану на утвердження цінності людини в суспільстві, на гуманізацію та гармонізацію суспільних відносин [44].

Система ціннісних орієнтацій, внутрішні установки, потреби і позиції фахівців соціальної сфери становлять духовно-теоретичний рівень професійної культури і світогляду. Внутрішня потреба творити добро в поєднанні з професійними і теоретичними знаннями та вміннями знаходить своє втілення в практично-діяльнісному рівні професійної культури – діяльності щодо соціального захисту населення. Погляд на людину як на активного суб'єкта, на рівного партнера, вимагає внесення коректив у розуміння соціального захисту. Сучасний соціальний захист повинен представляти єдність захисної, розвиваючої і гармонізуючої функцій соціальної сфери українського суспільства. Тільки в цьому випадку вона постане реальною умовою забезпечення соціальної захищеності людини і реалізації ціннісного потенціалу соціальної сфери нашої держави.

Досліджувати морально-етичний зміст соціальної роботи та соціального забезпечення слід у тісному зв'язку з розглядом родової

характеристики людського співжиття – феноменом соціальної допомоги, аналізом теорій і концепцій, що вплинули на становлення професійної соціальної сфери, осмисленням питань професійної культури і виявленям загальнолюдських і професійних цінностей, що визначають вимоги до особистісних якостей працівника сфери і норми професійної поведінки.

Широке поширення прогресивних форм і технологій може сприяти реалізації гуманістичного потенціалу соціальної сфери. В контексті роботи з особами девіантної та асоціальної поведінки – це волонтерство, звернення до досвіду роботи церков і взаємодія з представниками релігійних конфесій, впровадження в практику роботи новітніх наукових досягнень і теорії міжкультурної комунікації. У сфері роботи з інвалідами – практики взаємодії з альтернативно обдарованими та неповноспроможними особами. У напрямку соціального захисту дитинства це скаутинг, фостерівська система виховання, звернення до історичного національного досвіду трудового виховання, профорієнтаційна робота.

Ми вважаємо, що заслуговує на увагу досвід таких дитячих правозахисних установ, закладів різноманітної відомчої підпорядкованості та форм власності, взаємозв'язок всіх рівнів соціальної роботи, поєднання державних і недержавних форм допомоги повинні, на нашу думку, також розглядатися в якості однієї із умов реалізації гуманістичного потенціалу соціальної сфери.

Важливою умовою реалізації гуманістичного потенціалу соціальної роботи та соціального забезпечення ми виділяємо підвищення культури соціальної сфери. Формування культури соціальної сфери відбувається під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. До зовнішніх (об'єктивних) чинників належать, історичні, економічні, політичні та духовні умови життя суспільства. Формування культури соціальної сфери, що розглядається в цьому розрізі, відбувається одночасно з формуванням соціального забезпечення, як специфічного соціокультурного інституту.

На становлення професійної соціальної роботи і соціального забезпечення вплинули різні соціально-філософські системи та психологічні теорії. В якості основної, що визначила духовно-моральні імперативи і цінності людського суспільства, принципи людської взаємодії і гуртожитку, мотиви надання соціальної допомоги, слід виділити парадигму гуманізму в натуралістичній, релігійній та світській інтерпретаціях. Великий вплив на становлення інституту соціальної роботи та соціального забезпечення надали ідеї школи вітчизняного гуманізму. Особливо слід виділити такі значимі для організації ефективної діяльності соціальної сфери ідеї, як ідея соборності, в якій втілюється надія на братство і людяність у взаєминах і ідея безкорисливої допомоги ближньому, коли при скоєнні благодіяння, мислиться не абстрактне добро, а конкретна жива людина.

Поєднання раціонально обґрунтованих європейською філософською думкою установок на захист прав людини і реалізацію цінності людини з ідеями вітчизняного гуманізму дозволило звернутися до внутрішнього світу людини [92]. У зв'язку із цим акцент в діяльності з надання допомоги було перенесено з вітальних на духовні потреби індивіда, на розкриття його самозахисних функцій і творчого потенціалу. Таким чином, в основі культури соціальної роботи та соціального захисту лежать уявлення про людину, як істоту гуманну, яка прагне до розвитку і вдосконалення, і про соціальний захист, як своєрідну технологію збереження і розвитку людства, необхідну умову прогресивного розвитку не тільки на основі виробництва матеріальних і духовних благ, але і за допомогою адекватної системи соціальних відносин, закріплених в соціальній структурі, соціальній свідомості і соціальній поведінці.

Говорячи про внутрішні (суб'єктивні) чинники формування культури співробітників сфери соціального забезпечення, ми головню маємо на увазі професійну культуру носіїв цієї важливої професії. До елементів

особистісного рівня культури соціальної роботи, соціального захисту і соціального забезпечення відносяться система ціннісних орієнтацій, духовно-моральні установки і особистісно-психологічні якості фахівця. Гуманістичний зміст соціальної сфери визначається загальнолюдськими і професійно-значущими цінностями. До базових цінностей ми відносимо людську гідність і толерантність, соціальну справедливість, гуманізм, компетентність, колективізм і співчуття. Усвідомлення смислового навантаження цих цінностей і їх засвоєння кожним працівником сфери соціального забезпечення дає змогу ефективно вирішувати завдання, поставлені державою і суспільством перед соціальною сферою.

Інститут соціальної роботи і соціального забезпечення йде в авангарді руху за встановлення соціальної справедливості та досягнення соціальної захищеності всіх членів суспільства. Глибока внутрішня переконаність в тому, що кожна людина має право на гідні умови життя і розкриття своїх здібностей роблять толерантність невід'ємним елементом професійної культури соціального працівника і працівника сфери соціального захисту. Феномен толерантності в соціальній сфері ми розглядаємо, по-перше, як незаперечну моральну цінність, що визначає етичні принципи соціальної роботи. По-друге, толерантність у соціальній роботі – це таке поєднання особистісних якостей, внутрішніх морально-етичних установок, раціональних знань, умінь і навичок фахівців, яке дозволяє зреалізовувати ці принципи в повсякденній практичній діяльності. А це сприяє гуманізації і гармонізації суспільних відносин, розвитку людинотворчого потенціалу всіх суб'єктів соціальної сфери та утвердження цінності людини в суспільстві.

В контексті життя сучасного українського суспільства сфера соціального захисту і соціального забезпечення надає широкі можливості для реалізації потенціалу соціальної роботи, що визначається її гуманістичними цінностями. У цьому дослідженні ми розглядаємо

соціальний захист і соціальне забезпечення як напрямки соціальної роботи. Їх метою є забезпечення законодавчо встановлених економічних, соціальних, юридичних гарантій і прав, що створюють умови для підтримки життєзабезпечення і діяльного існування різних верств і груп населення. Суть сучасного соціального захисту і соціального забезпечення полягає в діалектичному поєднанні комплексу заходів, спрямованих на захист базових потреб людини, без яких неможливе її біологічне існування, і на розвиток самозахисних функцій, творчих і адаптаційних здібностей людини, що сприяють задоволенню вищих психологічних потреб і самоактуалізації особистості.

Висновки до розділу 2

Професійна культура соціальної роботи та соціального забезпечення – це багатоаспектне соціально-особистісне утворення, яке впливає на формування світогляду фахівця. На особистісному рівні вона озброює фахівців із соціальної роботи та соціального забезпечення систематизованою структурою цінностей, керівними принципами поведінки і діяльності. Як соціальне утворення вона надає цілісність сфері соціальної роботи, забезпечує єдність і взаємодію всіх соціальних інститутів і органів. Тому формування та підвищення культури працівників сфери соціального забезпечення є необхідною умовою реалізації ціннісного потенціалу соціальної роботи і формування їхнього світогляду.

Аксіологічну складову соціальної роботи та соціального забезпечення становлять моральні цінності. Об'єктивація моральних цінностей соціальної роботи та соціального забезпечення в процесі

повсякденної професійної діяльності сприяє реалізації її гуманістичного потенціалу і здійснюється при дотриманні наступних умов:

збереження самої людини, як головної соціально значущої цінності;

збереження суспільства, як середовища життя людини, і збереження в суспільстві гуманістичної домінанти;

формування, збереження і примноження традицій соціальної допомоги, соціального забезпечення та соціальної роботи;

формування і підвищення професійної культури соціальної сфери, як специфічного соціокультурного інституту, і професійної культури соціальних працівників та працівників соціального захисту, як основних носіїв професії;

усвідомлення кожним соціальним працівником смислового навантаження базових цінностей соціальної роботи дозволяє перетворити їх у внутрішню установку особистості і потребу творити добрі справи, що закладається у світогляді фахівця даного напрямку у процесі навчання у закладі вищої освіти.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Практика формування світогляду через аспект віри

Питання про сутність світогляду фахівців соціальної сфери, його соціальні функції, роль у розвитку духовного світу та практичного життя особистості є актуальними, потребують глибокого дослідження та всебічного аналізу. Віра – філософська світоглядна категорія, що є проявом духовно-практичного виміру особистості. Загальноприйнятим є твердження, що людина не може жити без віри, так як остання постає її важливою сутнісною силою.

Починаючи з 60-х років минулого століття світоглядна проблематика у центрі уваги науковців. Тоді виник потужний творчий напрямок, що продовжує розвиватися досі – Київська філософська (світоглядно-антропологічна) школа. Її засновником став видатний філософ П.В. Копнін, а надалі очолив знану філософську школу В.І. Шинкарук [77; 78; 79; 80; 81]. У працях, присвячених філософії І. Канта, Г. Гегеля, інтерпретаціям діалектики, В.І. Шинкарук сформулював і розвинув якісно нову концепцію філософії людини, яка визначила розвиток сучасної української філософської антропології. Ці праці стали важливим здобутком української наукової думки [78].

У час аналізу виключно фундаментальних філософських проблем (проблем діалектики, форм існування матерії тощо) він скерував свої

дослідження на осмислення людської екзистенції, теоретико-пізнавальних параметрів розуміння людини, світогляду як способу її самовизначення. Вчений вперше детально розробив категоріальну структуру світогляду, глибоко розкрив суть таких світоглядних категорій як віра, надія, любов. Виокремлення та ґрунтовне вивчення цієї тріади є вагомою філософською інтенцією.

Перш ніж виокремити компоненти світогляду В. І. Шинкарук розкрив його специфіку як особливої форми свідомості. Обґрунтував, що ця специфіка виражається у двох світоглядних функціях: по-перше, в тому, що світогляд являє собою форму суспільної самосвідомості людини, і, по-друге, в тому, що він є способом духовно-практичного освоєння світу [78, с. 67].

Своєрідність світогляду як форми суспільної свідомості людини в тому, що, засвоюючись індивідами та проходячи через їх життєві цілі та інтереси, він виступає засобом визначення їх власної «позиції» не лише теоретичної, а й практичної – як засіб визначення способу участі у подіях. Відповідно до сформованого світогляду кожен з нас формує установки на оцінювання оточуючої дійсності, обирає ті чи інші цілі та засоби своєї життєдіяльності. Світ відкривається людині через її світогляд, і те, яким він їй «відкривається» залежить від міри розвитку та цільності світогляду. У цьому контексті світогляд є способом освоєння світу, не лише його розумінням, а й засобом, і разом з тим – результатом світоперетворення.

Поєднавши «філософію розуму» та «філософію серця», В.І. Шинкарук обґрунтував світогляд як духовно-практичне освоєння світу. Вчений стверджував, що світогляд є вихідною і основоположною формою духовного освоєння дійсності людиною. Саме через світогляд світ відкривається людині, й те, яким він їй відкривається, залежить від світогляду. Тобто світогляд водночас є і способом освоєння світу. І не лише в тому значенні, що він дає знання світу, його розуміння й обрй

бачення, а і в тому, що у світогляді світ постає в перетвореному духовною діяльністю людини вигляді. Він роздвоюється на світ наявного буття та світ сутнісного буття – трансцендентний світ. Світові, в якому здійснюється безпосередня життєдіяльність, протиставляється світ реалізацій вищих цінностей життя – ідеалів істини, добра і краси [77, с. 145].

Поєднання почуттів та інтелекту в світоглядівій свідомості надає їй особливої органічної цілісності, єдності з внутрішнім світом і характером особистості, з її Я і цим надає останньому дієвості, активності, вольової цілеспрямованості й ознаки самосвідомої орієнтації в світі. Ця сторона світогляду рівною мірою важлива і для практичної, і для теоретичної пізнавальної діяльності людини [77, с. 103-105].

Визначальними для людського світовідношення та світоперетворення є такі світоглядні категорії як духовні почуття, чільне місце серед яких посідають «трансцендентні почуття» віра, надія, любов. Тож було сформульовано фундаментальну тезу про «ідеально-реальну» природу світобуття: світ даний нам нашим світорозумінням, нашою вірою, надією і любов'ю [77].

Віру В.І. Шинкарук визначив як форму і спосіб сприйняття соціальної інформації, норм, цінностей та ідеалів суспільного життя, коли вони, не будучи даними власним практичним чи пізнавальним досвідом, приймаються як очевидні факти чи характеристики об'єктивної дійсності, сущого і належного; засіб освоєння досвіду попередніх поколінь, сприйняття сподівань, очікувань та надій щодо майбутнього; одна з категорій світогляду. Як особлива людська здатність, віра сформувалася в процесі становлення людської свідомості на основі матеріальної суспільно-історичної практики. Людська свідомість з самого початку була суспільною свідомістю і освоювалась індивідами в процесі виховання та навчання, формування їх як членів суспільства. Однією із здатностей

такого освоєння індивідами суспільно даної свідомості і є віра. З другого боку, суспільна діяльність спрямована на реалізацію таких цілей, в яких творча уява людини дає образ потрібного (предмета, потреб), де можливе зображується як дійсне. Віра формувалась як здатність сприймати й переживати можливе як дійсне, ймовірне як вірогідне. Оскільки людська свідомість завжди націлена на майбутнє, віра є здатність сприймати і переживати образи бажаного чи небажаного майбутнього як неминучого, плекати надії на звершення бажаного, сподіватись на краще [77, с. 81-82].

Суспільні функції віри визначаються типом світогляду, в систему якого вона входить:

1) у міфологічному, історично першому типі світогляду, людина, практично виділивши себе з природи, ще не дійшла до усвідомлення своєї протилежності природі, тож ототожнювала спосіб дії природних сил із способом власної життєдіяльності, уособлювала явища природи. Теоретично невиокремлюючи себе з природи, людина не розмежовувала суспільне та природне. Явища природи сприймались нею в уособленому вигляді, сигналізували про «добрі» чи «злі» сили.

Сприйняття ототожнювало речі і явища не за їх природою, а за їх значенням у життєвих ситуаціях первісного виробничого колективу, мало ситуативно-оціночний характер.

2) виникнення релігійного типу світогляду зумовлене «розперсоніфікацією» природи і «натуралізацією» людини. У масовій свідомості домінуючою формою світогляду стала релігія, що виділилась в самостійну форму суспільної свідомості й відбила соціальне поневолення трудящих мас. Визначальні елементи релігійного світогляду: віра в надприродне, протиставлення природному (природним явищам, природному ходу подій і т. ін.) надприродного (сил, які не підпорядковуються природній закономірності, а за своєю доброю чи злою волею змінюють хід подій, визначають долю людини і т. ін.); віра у

всемогутнього бога-творця, упорядника світу, від волі якого залежить доля людей та всього існуючого; уявлення про особисте безсмертя (безсмертя душі) і віра в «спасіння» від злигоднів земного життя в «небесному царстві». Тому для поневолених мас релігія стала духовною втіхою, виправданням їх страждань, надала цим стражданням видимий сенс. Цим вона трималась протягом тисячоліть, обслуговуючи інтереси панівних класів;

3) у науковому типі світогляду явища об'єктивної дійсності (природи і суспільного життя) оцінюються згідно з даними наукового пізнання. Наука з самого початку свого виникнення відображала речі і явища в їх об'єктивній незалежності від суб'єктивної діяльності людини, її ідеалом є побудова такої моделі об'єкта, з якої було б виключене все, що йде від суб'єкта, від способів його сприйняття, – адекватне зображення об'єкта, яким він є «сам по собі». Через науку здійснювалась «розперсоніфікація» природи, зведення «надприродного» до «природного» [79].

Отже, в релігії, де віра забезпечує сприйняття і суспільне функціонування антинаукових уявлень, вона є сліпою вірою в надприродне, а тому протистоїть науці. В системі наукового світогляду віра спирається на досягнення науки і становить важливий момент формування переконань (інтелектуально-емоційних відношень суб'єкта до будь-якого знання як до істинного (або неістинного) через єдність доведення та віри). Доведення, (обґрунтування істинності знання за допомогою інших знань) та віра (як почуття) в істинності знання можуть узгоджуватись між собою, тією чи іншою мірою суперечити одне одному, перетворюватись одне в одне.

В. І. Шинкарук обґрунтовує віру, як універсальну ознаку людського в людині незалежно від ставлення до релігії, як глибоку підвалину духовності, що поєднує любов із надією та забезпечує сприйняття майбутнього (здійснення очікувань, сподівань тощо) [79, с. 147].

Зазначимо, що знання та світоглядні уявлення людина отримує в процесі навчання й виховання, здебільшого, без перевірки власним розумом і досвідом, сприймаючи їх на віру, довіряючи певним авторитетам. Без цього неможливо уявити науковий та культурний прогрес суспільства. Проте здійснювати власний науковий пошук означає піддавати все сумніву одночасно з вірою в останній.

Таким чином, віра охоплює «теоретичну» пізнавальну діяльність та практичну реалізацію її цілей, що важливо для підготовки фахівців сфери соціального забезпечення України.

Предметом віри В.І. Шинкарук визначив можливості. Серед їх величезної кількості кожен індивідуально обирає ті, які, на його думку, є більш дієвими, вірить в їх здійснення.

Важливо, що категорія віри, формуючи світоглядну парадигму особистості, може презентувати себе двояко: 1) «вводити в оману», коли неможливе сприймається як здійсненне; 2) надихати на подвиг, коли всупереч всім і всьому, таки реалізовується можливість, в яку повірили. Надію В.І. Шинкарук трактує як єдність знання та віри. Вона – мрія, в реалізацію якої людина повірила (яка стала суб'єктом віри). Мрія може стати ймовірною, коли можливість її об'єкта виявлена пізнанням [79].

У творчих актах свідомості віра відіграє істотну роль. Особливістю людської свідомості є те, що вона здатна уявне переживати як дійсне, минуле і майбутнє — як теперішнє. Віра і є психологічна установка на сприйняття уявної реальності як дійсної. Уявна реальність може бути ілюзорною або істинною. Вона потребує перевірки. Тому віра протилежна не знанню взагалі, а вірогідному знанню. Де знання вірогідне, там віра не потрібна.

Хибною є думка, що віра перетворює знання в догми, і тому в науці вона не тільки не потрібна, але й шкідлива. В.І. Шинкарук зазначає, що коли вчений висуває «божевільну» ідею, яка в кращому разі є гіпотезою,

він не зможе вкласти в неї всю свою енергію, все життя, якщо не сприймає її як істинну. У цьому контексті віра є психологічною установкою на сприйняття імовірного істинного знання як вірогідно істинного. Як психологічний феномен вона генетично пов'язана з цілепокладаючою творчою діяльністю, включає в себе бачення і передбачення майбутнього. До припущень практичного життя ми ставимося як до прийнятих на віру знань. Об'єктивні припущення – це імовірність незнання, воно перетворюється у вірогідне знання після виконання дії. Але щоб здійснити цю дію, потрібно повірити в істинність припущення, в його вірогідність [80, с. 171].

Широке життєдаєне застосування аспекту віри у діяльності працівників сфери соціального забезпечення важливе для формування у них повновагомих світоглядних орієнтирів і життєвого спрямування в подальшій практичній діяльності на благо українського суспільства.

3.2. Практичний аспект вивчення світогляду

Серед різних видів діяльності людини особливе місце займає професійно-трудова, яка утворює основну форму активності суб'єкта. Успішність трудової діяльності працівників сфери соціального забезпечення багато в чому залежить від діяльнісної-сміслової єдності, яка полягає в збігу ціннісно-сміслового (формування життєвих сенсів і смислів) і предметно-дієвого (вибір адекватної змістом діяльності) аспектів діяльності. Наявність цієї єдності набуває великого значення, коли мовиться про професійну діяльність у соціономічній сфері, оскільки для даного типу професій предметом трудової діяльності постає людська особистість.

Одним з представників професійної діяльності цього типу є професія соціального працівника і працівника сфери соціального забезпечення. Професія соціального працівника отримала поширення в нашій країні після здобуття незалежності і її появу спричинили суспільні зміни, які привели до розпаду колишніх систем соціального забезпечення та соціального захисту. Існуючі інститути виявилися не в змозі забезпечити економічну, соціальну і психологічну безпеку. Тоді назріла необхідність пошуку нових шляхів, здатних задовольнити потреби населення в соціальній підтримці і захисті. Дуже цінним в зв'язку з цим виявився досвід країн Західної Європи і США із надання соціальної допомоги і опіки. У цих країнах одним з головних способів реагування суспільства на нову соціальну ситуацію є соціальний захист на професійному рівні. Звичайно, і раніше були люди і організації, які неформально і формально допомагали іншим. Але вони діяли роз'єднано, неузгоджено і тому не завжди ефективно. Унікальність соціального захисту полягає в тому, що допомога конкретній людині виявляється шляхом об'єднання, формування рівноваги всіх психосоціальних рівнів його існування. Це під силу тільки професійним соціальним працівникам і управлінцям соціальної сфери, які відіграють надважливу роль посередників між клієнтом і державою (чи фондом).

Сфера соціального забезпечення має на меті забезпечення і відновлення повноцінної взаємодії окремих людей і суспільства заради поліпшення якості життя кожного. У вузькому сенсі – це така діяльність, яка допомагає людям, організаціям усвідомити труднощі (особисті, соціальні і ситуативні) і подолати їх завдяки підтримці, захисті, корекції та реабілітації. У широкому сенсі вона визначається як особливий вид діяльності, спрямований на вирішення соціальних проблем окремих особистостей, прошарків, верств і груп, на створення умов, які сприяють відновленню або поліпшенню здібностей людей до соціального

функціонування. Учені трактують соціальну роботу як одну з форм роботи, спрямовану на досягнення суспільних змін [44, с. 46].

Соціальна робота – це інтегрований, універсальний вид діяльності. Метою соціальної роботи є задоволення соціально гарантованих інтересів і потреб різних верств населення. Специфіка соціальної роботи полягає в тому, що: 1) соціальні працівники мають справу з людьми з різних соціальних груп; 2) стикаються з різними сферами життя людини і суспільства – медициною, правосуддям, системою освіти, плануванням сім'ї, фінансовими програмами, з проблемами працевлаштування та ін.; 3) соціальні працівники та клієнти знаходяться в нерівних відносинах з точки зору влади – клієнт залежить від працівника; 4) в соціальній роботі дуже важливі такі цінності, як гідність, соціальна справедливість, самовизначення, задоволення основних людських потреб. Соціальна робота – це і один з складних інструментів соціального контролю. Вона дозволяє здійснювати соціальний контроль різними способами – від примусового відлучення дітей від батьків та рекомендацій щодо приміщення людей в спеціальну клініку до психологічного впливу на людей з метою змінити їхні погляди на себе і на інших.

На успішність трудової діяльності, в тому числі і соціального працівника і працівника сфери соціального забезпечення, великий вплив має рівень сформованості професійної системи цінностей індивіда як складова його світоглядних позицій. Професійні цінності можна розглядати в двох аспектах. По-перше, під професійними цінностями можна розуміти орієнтацію особистості на професійну діяльність, на цінність професійної діяльності як такої (на відміну від інших видів діяльності – дозвілля, побуту). По-друге, професійні цінності можна розглядати з точки зору цінностей конкретної професії. Так, для соціальної роботи професійними є цінності гуманізму, альтруїзму, самовизначення, соціальної справедливості та ін.

Ядро соціального захисту складають такі цінності, як:

«право індивідів на підтримку з боку свого найближчого оточення і суспільства загалом в тих випадках, коли вони стикаються з життєвими труднощами і негараздами;

право на повагу власної людської гідності;

право на самовизначення в тій мірі, в якій це не створює загрози власної особистості або оточуючим;

право на помилку;

відповідальність індивідів за свої дії;

право на самореалізацію своїх потенційних можливостей» [43, с. 10].

Р. Саррі підкреслює значення таких цінностей, як «гуманність, справедливість, самовизначення, конфіденційність, антидискримінація і чесність у професійній діяльності» [62, с. 61]. Працівники сфери соціального забезпечення і соціальні працівники повинні розділяти такі цінності, як:

1) людська гідність;

2) соціальна справедливість;

3) підтримка незаможних і найбільш вразливих верств і прошарків;

4) прагнення до мирного співіснування;

5) добру волю [43, с. 14].

Основною цінністю соціальної роботи Ш. Рамон вважає цінність самовизначення. І якщо керуватися цією цінністю, необхідно прагнути до співпраці між професіоналами та клієнтами, важливою умовою якого є знання думки клієнта про вплив. При цьому справедливо вважати «право на помилку» частиною цінності самовизначення [55].

Н.Б. Шмельова під цінностями соціальної роботи розуміє провідну потребу – «служити своєю професією на благо навколишніх, яка орієнтує професійно-особистісну активність соціального працівника в досягненні цієї гуманної мети» [83, с. 115-116]. Вона виділяє три взаємопов'язані

групи цінностей діяльності соціального працівника, послідовно засвоювані в ході професійного навчання:

1) цінності, що відображають альтруїстичний характер діяльності – допомога іншому, котрий потребує твоєї підтримки, слабо захищеній людині;

2) цінності етичної відповідальності перед професією – відстоювання і захист гідності та цілісності професії, розвиток етичних норм, знань і місії соціальної роботи;

3) цінності, пов'язані з потребою самореалізації, самоствердження і самовдосконалення особистості соціального працівника, досягнення професіоналізму діяльності [83, с. 115-117].

З розробленого М. Рокичем списку цінностей, нами було виділено 7 термінальних і 7 інструментальних цінностей, властивих професійним цінностям соціальних працівників. У термінальні «професійні» цінності були включені:

1. Активна діяльне життя – повнота та емоційна насиченість життя.
2. Цікава робота.
3. Пізнання – можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток.
4. Продуктивна життя – максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей.
5. Розвиток – робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення.
6. Щастя інших – добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства загалом.
7. Творчість – можливість творчої діяльності.

До інструментальних «професійних» цінностей ми віднесли:

1. Життєрадісність – почуття гумору.
2. Відповідальність – почуття обов'язку, вміння тримати слово.

3. Терпимість – до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани.

4. Чесність – правдивість, щирість.

5. Чуйність – дбайливість.

6. Широта поглядів – вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички.

7. Ефективність в справах – працьовитість, продуктивність в роботі.

Для вивчення системи цінностей працівників сфери соціального забезпечення у 2017 році нами було проведено експериментальне дослідження. У дослідженні взяло участь 50 соціальних працівників та управлінців сфери соціального захисту міста Тернополя та області. З них – 72% жіночої статі, 28% – чоловічої статі. Середній вік склав 41 рік.

В ході дослідження ми розбили досліджуваних на дві групи. До першої групи увійшли менеджери, тобто керівники, організатори соціальної роботи та соціального забезпечення, в другу – безпосередньо соціальні працівники, їх умовно можна назвати практичними соціальними працівниками. Група менеджерів отримала умовну назву «група 1», відповідно практики увійшли в «групу 2».

Для перевірки рівня розвитку професійної системи цінностей соціальних працівників нами використовувалася методика М. Рокича. Аналіз достовірності відмінностей дозволяє порівняти близькість узагальнених ієрархій двох груп (*табл. 3.1*).

Провідні ранги в ієрархії термінальних цінностей досліджуваних з першої групи займають цінності особистого життя і цінності професійної самореалізації: здоров'я (фізичне і психічне); цікава робота; наявність хороших і вірних друзів; любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною); щасливе сімейне життя; пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток).

Таблиця 3.1

Групова ієрархія термінальних цінностей в досліджуваних групах

№ п/п	Цінності	Група				t	p
		1		2			
		сер. ранг	гр. ранг	сер. ранг	гр. ранг		
1	Здоров'я	5,10±0,91	1	3,17±0,67	1	1,69	0,0954
2	Цікава робота	5,34±0,71	2	7,06±0,70	7	-1,51	0,1357
3	Наявність вірних друзів	6,31±0,58	3	6,44±0,56	5	-0,16	0,8667
4	Кохання	6,75±0,89	4	4,55±0,74	2	1,89	0,0629
5	Щасливе сімейне життя	7,17±0,99	5	5,93±0,87	3	0,93	0,3539
6	Пізнання	8,72±0,82	6	12,00±0,63	14	-3,14	0,0026
7	Активна діяльне життя	8,75±0,82	7	6,86±0,85	6	1,42	0,1607
8	Матеріально забезпечене життя	8,82±1,00	8	6,31±0,70	4	2,05	0,0447
9	Впевненість в собі	9,06±0,68	9	9,17±0,83	8	-0,09	0,9243
10	Розвиток	9,41±0,81	10	10,89±0,84	10	-1,26	0,2115
11	Свобода	9,51±0,82	11	12,89±0,74	16	-3,04	0,0035
12	Продуктивне життя	10,27±0,91	12	11,34±0,56	12	-0,99	0,3258
13	Життєва мудрість	10,41±0,89	13	9,31±0,78	9	0,92	0,3568
14	Суспільне визнання	11,55±0,86	14	10,93±0,71	11	0,55	0,5821
15	Краса природи і мистецтва	11,89±0,79	15	11,82±0,92	13	0,05	0,9550
16	Творчість	12,82±0,79	16	15,20±0,47	18	-2,57	0,0126
17	Щастя інших	13,34±0,88	17	12,31±0,89	15	0,81	0,4161
18	Розваги	15,41±0,58	18	14,37±0,64	17	1,19	0,2383

Далі слідуєть індивідуальні цінності: активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя); матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів); впевненість в собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів) і абстрактні цінності: розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення); свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках); продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей).

У нижній частині ієрархії цінностей першої групи досліджуваних розташувалися пасивні цінності: життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом); суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі); краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі та мистецтві). Завершують ієрархію цінностей першої групи: творчість (можливість творчої діяльності); щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства загалом) і розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність важких обов'язків).

Таким чином, в ієрархії ціннісних орієнтацій досліджуваних з першої групи умовно можна виділити кілька змістовних блоків цінностей, що утворюють послідовність: цінності особистого життя; цінності професійної самореалізації; індивідуальні цінності; абстрактні цінності; пасивні цінності. Провідні ранги серед цих блоків належать цінностям особистого життя і цінностям професійного самовизначення.

Отже, для першої групи ці цінності є бажаними.

Для другої групи серед термінальних цінностей провідними є цінності особистого життя і індивідуальні цінності: здоров'я; кохання; щасливе сімейне життя; матеріально забезпечене життя; наявність хороших і вірних друзів; активне діяльне життя. Наступний блок цінностей можна означити як цінності професійної самореалізації та пасивні

цінності: цікава робота; впевненість в собі; життєва мудрість; розвиток; суспільне визнання; продуктивне життя; краса природи і мистецтва; пізнання; щастя інших. Останні ранги отримали такі цінності, як свобода, розваги, творчість.

Статистично значимі відмінності в ієрархіях ціннісних орієнтацій двох груп спостерігаються за такими цінностями, як пізнання ($p = 0,0026$), матеріально забезпечене життя ($p = 0,0447$) і творчість ($p = 0,0126$). При цьому значимість цінностей пізнання та творчості, які входять в перший блок професійних цінностей соціального працівника, вище у випробовуваних першої групи в порівнянні з другою групою.

Аналіз групових ієрархій інструментальних цінностей також виявив достовірні відмінності між групами (*табл. 3.2*).

Провідні ранги в ієрархії інструментальних цінностей соціальних працівників першої групи належать цінностям професійної самореалізації і альтруїстичним цінностям: чесність (правдивість, щирість); відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати слово); освіченість (широта знань, висока загальна культура); старанність (дисциплінованість); чуйність (дбайливість); терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани).

Можна виділити наступний блок цінностей: цінності самоствердження і цінності міжособистісного спілкування – самоконтроль (стриманість, самодисципліна); вихованість (гарні манери); широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички); незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче); життєрадісність (почуття гумору); акуратність, охайність (вміння тримати в порядку речі, порядок у справах); ефективність у справах (працелюбність, продуктивність в роботі); сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів; тверда воля (уміння наполягти на своєму, не поступатися перед труднощами).

Таблиця 3.2

Групова ієрархія інструментальних цінностей в досліджуваних групах

№ п/п	Цінності	Група				t	p
		1		2			
		сер. ранг	гр. ранг	сер. ранг	гр. ранг		
1	Чесність	4,48±0,77	1	4,55±0,78	1	-0,06	0,9505
2	Відповідальність	5,20±0,67	2	6,03±0,75	2	-0,81	0,4158
3	Освіченість	6,86±0,90	3	8,65±1,01	7	-1,31	0,1930
4	Старанність	8,27±0,83	4	8,00±0,77	6	0,24	0,8090
5	Чуйність	8,44±0,96	5	6,89±0,87	4	1,19	0,2389
6	Терпимість	8,65±0,93	6	8,89±0,95	8	-0,17	0,8579
7	Самоконтроль	8,75±0,83	7	9,34±0,79	10	-0,50	0,6128
8	Вихованість	9,03±0,90	8	6,20±0,74	3	2,40	0,0194
9	Широта поглядів	9,13±0,93	9	10,68±0,86	12	-1,21	0,2293
10	Незалежність	9,65±0,87	10	11,82±0,84	15	-1,78	0,0799
11	Життєрадісність	9,79±0,94	11	9,10±0,88	9	0,53	0,5953
12	Акуратність, охайність	9,93±0,89	12	7,31±0,79	5	2,19	0,0325
13	Ефективність в справах	10,06±0,80	13	10,93±0,84	14	-0,73	0,4627
14	Сміливість у відстоюванні своїх поглядів	10,24±0,70	14	10,89±0,64	13	-0,68	0,4965
15	Тверда воля	11,34±0,82	15	9,93±0,88	11	1,16	0,2471
16	Раціоналізм	11,44±0,72	16	11,89±0,82	16	-0,40	0,6844
17	Непримиренність до недоліків у собі та інших	13,82±0,79	17	13,96±0,72	17	-0,12	0,8985
18	Високі запити	14,93±0,95	18	15,13±0,86	18	-0,16	0,8732

Завершують ієрархію інструментальних цінностей досліджуваних першої групи раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати

обдумані, раціональні рішення); непримиренність до недоліків у собі та інших; високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання).

Таким чином, провідними інструментальними цінностями для досліджуваних першої групи є цінності професійної самореалізації і альтруїстичні цінності.

Інструментальні ціннісні переваги другої групи розташувалися в дещо іншому порядку. Провідні позиції зайняли цінності міжособистісного спілкування і цінності професійної самореалізації: чесність; відповідальність; вихованість; чуйність; акуратність, охайність; старанність.

Далі слідує два блоки цінностей – це індивідуалістичні цінності і альтруїстичні цінності: освіченість; терпимість; життєрадісність; самоконтроль; тверда воля; широта поглядів; сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів; ефективність в справах; незалежність. Завершують ієрархію інструментальних цінностей другої групи раціоналізм, непримиренність до недоліків у собі та інших, високі запити.

Аналіз ціннісних уподобань виявив відмінності в системах цінностей двох груп. У першій групі в системі ціннісних орієнтацій одну з провідних ролей відіграють цінності професійної самореалізації, які реалізуються за рахунок альтруїстичних і професійних цінностей. Якщо врахувати, що інструментальні цінності (цінності-засоби) є засобами досягнення термінальних цінностей (цінностей-цілей), то професійна система цінностей визначається прагненням до цікавої роботи, пізнання, які, в свою чергу, досягаються і реалізуються за допомогою чесності, відповідальності, освіченості (широти знань, висока загальна культура), старанності, чуйності і терпимості до поглядів і думок інших людей.

Для другої групи провідними цінностями є цінності особистого життя та індивідуальні цінності, які досягаються за допомогою цінностей міжособистісного спілкування і цінностей професійної самореалізації.

Виходячи з наведених вище даних, необхідно відзначити, що у досліджуваних першої групи в індивідуальній ціннісній системі переважають виділені нами два блоки професійних цінностей системи соціальної роботи та соціального забезпечення. У перший блок увійшли такі термінальні цінності як цікава робота і пізнання. Другий блок склали наступні інструментальні цінності: чесність, відповідальність, чуйність і терпимість.

У досліджуваних з другої групи в індивідуальній ціннісній системі професійні цінності розташувалися іншим чином. У перший блок увійшла цінність «активне діяльне життя», яка не є пріоритетною в системі цінностей досліджуваних із першої групи. Другий блок склали такі цінності, як чесність, відповідальність і чуйність, що займають верхні позиції в ціннісній ієрархії. Отже, у представників другої групи професійна система цінностей має інструментальний характер, тобто інструментальні цінності (цінності-засоби) є переважаючими в професійній системі цінностей, тоді як термінальні цінності (цінності-цілі), які визначають спрямованість діяльності індивіда на ті чи інші цілі, мають індивідуальний, особистісний характер.

Істотні відмінності в системах цінностей між двома групами пов'язані, на наш погляд, по-перше, з виявленою різницею в стажі професійної діяльності: середній показник стажу професійної діяльності першої групи дорівнює 10,3 роки, другий – 2,5 років ($p = 0,0017$) і по-друге, зі специфікою їх діяльності: першу групу складають управлінці, які визначають основні цілі діяльності, другу групу – безпосередні виконавці, які реалізують поставлені цілі.

Таким чином, система цінностей соціальних працівників першої групи включає в себе професійні цінності термінального та інструментального характеру, тоді як в системі цінностей представників другої групи професійні цінності мають тільки інструментальний характер.

Висновки до розділу 3

Віра – важливий феномен духовного життя людини і важлива складова формування світогляду працівників соціальної сфери. Вона виявляється у сприйнятті ймовірністю істинних знань як вірогідних у тій ситуації, коли потрібно розв’язувати життєво важливі справи, а вірогідного знання у немає і ще не може бути. Ця світоглядна категорія є необхідною передумовою творчих потенцій працівників сфери соціального забезпечення, оскільки формує здатність особистості долати самообмеженість (такі складові внутрішнього світу людини як досвід, знання, чуттєві образи у пам’яті можуть обмежувати, а то і зовсім стримувати творчість). Віра – стимул для певної дії стосовно оточуючих обставин, вона здатна трансформувати випадкові обставини в духовну самореалізацію. Тому новий досвід, нове знання стають результатом активності людини, її науково-пізнавальної діяльності. Широке застосування аспекту віри у трудовій діяльності працівників сфери соціального забезпечення у закладі вищої освіти важливе для формування у них світоглядних орієнтирів і життєвого спрямування в їх повнокровній практичній діяльності.

Провівши експериментальне дослідження системи формування світогляду та її важливих складових працівників сфери соціального забезпечення ми можемо констатувати, що для фахівця соціальної сфери важливими є такі категорії як чесність, відповідальність, вихованість, чуйність, акуратність, охайність, старанність, освіченість, терпимість, життєрадісність, самоконтроль, тверда воля, широта поглядів, сміливість у відстоюванні власних думок і поглядів, ефективність в справах, незалежність суджень, вміння тверезо і логічно мислити, приймати

обдумані, раціональні рішення проблем, що постають у практичній діяльності, непримиренність до недоліків у собі та інших, віра (в широкому сенсі її розуміння).

ВИСНОВКИ

1. Світогляд є формою суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає і сприймає своє місце й призначення в ньому. У світогляд входять узагальнені уявлення про світ та саму людину, про спрямованість ходу подій у світі, про смисл людського життя, історичну долю людства тощо, а також система переконань, принципів та ідеалів. Важливо, що усі складові елементи світогляду опосередковуються особистим досвідом суб'єкта, здобуваючи завдяки цьому певне емоційне забарвлення і перетворюючись на певну персональну установку, що регулює практичну і пізнавальну діяльність людини, виражає її життєву позицію. Формуючись разом із людською свідомістю на основі матеріальної практики, світогляд духовно реалізує потреби та цілі практичного перетворення світу, виступаючи як його духовно-практичне освоєння, в якому подолання «чужості» світу реалізується створенням образів його іншого, належного і бажаного стану відповідно до ідеалів істини, добра і краси.

2. Формування світогляду фахівця сфери соціального забезпечення як особистості (людини, яка є суб'єктом суспільних відносин, носієм свідомості та системи суспільно значущих якостей, детермінованих конкретно-історичними умовами життя суспільства) є вищим рівнем її соціалізації: людина пізнає, переживає і практично реалізує протягом життєвого шляху пізнане і пережите на основі послідовних принципів світовідношення, переконань, цінностей та ідеалів. Особистість завжди задана суспільством, в якому живе, проте в межах цієї «заданості» можливі різноманітні форми реалізації її поведінки. У кожному момент свого життя особистість є суб'єктом вибору певної орієнтації, тих чи інших цілей, життєвих планів і рішень, шляхів та засобів їх реалізації.

3. Структурними складовими світогляду є світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння. Світовідчуття – це спосіб ствердження світогляду, в якому світ і ставлення людини до нього відтворюються у чуттєво-емоційній формі. Переживання та оцінки звернені не до окремих явищ, а до світу в цілому і до загальної позиції людини в ньому. Це є духовний стан людини, який визначає прийняття чи неприйняття людиною світу, її довіру або недовіру у ставленні до людей тощо. На рівні світосприйняття світ дається людині як цілком предметна реальність, яка певним чином організована та впорядкована. На цьому етапі переважають різного типу знання, просторово-часові уявлення про світ, які об'єднуючись утворюють цілісний образ світу. Світорозуміння – це рівень світогляду, на якому відбувається подальша конкретизація світосприйняття, що перетворює його у вищий рівень організації світогляду, що дозволяє надати людині мотиви та орієнтири вибору у кожній життєвій ситуації. Тобто світ набуває цілісності. Світорозуміння – це абстрактне мислення у поєднанні із теоретичним пізнанням.

4. Світогляд людини має цілісний, інтегративний характер, а не є простою сумою його складових частин. Разом з тим світогляд не є чимось аморфним, безструктурним: в ньому виділяються відносно самостійні компоненти. До найважливіших з них відносяться: знання, цінності, почуття, переконання, оцінка минулого і віра в майбутнє, воля. Знання – це ідеальне відображення дійсності в свідомості людини. У світогляд входять не будь-які знання, а лише ті, які є життєво важливими для людини. Цінності – позитивне або негативне відношення до явищ оточуючого світу, яке ґрунтується на потребах та інтересах людей, культурі певного соціуму. Почуття – емоційно-чуттєве переживання людиною явищ природи, дій, вчинків інших людей і своїх власних дій. Переконання – інтелектуально-емоційна позитивна оцінка певних ідеалів, норм, дій, вчинків, на які майбутній працівник сфери соціального

забезпечення орієнтується в своєму побутуванні і фаховому житті. Оцінка минулого і віра в майбутнє теж входить в структуру світогляду. Людина оцінює своє минуле і проектує майбутнє. Воля – це психологічна здатність підпорядковувати свою діяльність, вчинки свідомо поставленим цілям.

5. Важливими складовими світогляду сучасного фахівця сфери соціального забезпечення повинні бути безумовна віра в добро, істину, красу. Це формуватиме його як зрілу і всебічно сформовану особистість, яка зможе повноцінно функціонувати як активний член українського соціуму в непростому і постійно змінному ХХІ столітті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности // Психол. журн. – 1984. – Т.5, № 5. – С. 63-70.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. – Л., 1968. – 338 с.
3. Анастаси А. Психологическое тестирование: Пер. с англ. / Под ред. К.М. Гуревича, В.И. Лубовского: В 2 т. – М., 1985. – Т. 2. – 336 с.
4. Андреева Г.М. Социальная психология. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 376 с.
5. Аристотель. О душе / Аристотель. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – 180 с.
6. Арнольдов А.И. Культура и современность. – М.: Мысль, 1973. – 159 с.
7. Бакиров В. С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора / В. С. Бакиров. – Харьков: Вища школа, Изд-во ХГУ, 1988. – 149 с. – С. 45.
8. Благуш П. Факторный анализ с обобщениями: Пер. с чешск. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 248 с.
9. Бодалев А. А. Личность и общение. – М., 1983. – 272 с.
10. Божович Л.И. Психологический анализ условий формирования и строения гармонической личности. – М.: Наука, 1981. – 301 с.
11. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. – Ростов н/Д, 2000. – 352 с.
12. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б.С. Братусь. – М. : Мысль, 1988. – 301 с.
13. Бурлачук Л.Ф., Грабская И.А., Кочарян А. С. Основы психотерапии. – К.: Ника-Центр; М. : Алетейа, 1999. – 320 с.

14. Васильев Н. А. Воображаемая логика. Избранные труды / Н. А. Васильев. – М. : Наука, 1989. – 264 с.
15. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
16. Вундт В. Система философии / В. Вундт. – СПб.: Издание Л. Ф. Пантелеева, – 1902. – 436 с.
17. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.
18. Губерський Л. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти / Л. Губерський, В. Андрущенко. – К.: МП Леся, 2008. – 612 с.
19. Дильтей В. Описательная психология // История психологии (10-е 30-е гг. Период открытого кризиса) : Тексты / Под ред. П.Я. Гальперина, А.Н. Ждан. – 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – С. 319346.
20. Дубровский Д. И. Проблема сознания в философии и науке. / Д. И. Дубровский. – М.: Канон+; РОИИ “Реабилитация”, – 2009. – 472 с.
21. Журавлева Н. А. Динамика ценностных ориентаций личности в российском обществе / М. А. Журавлева. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2006. – 335 с.
22. Зеер Э. Ф. Психология профессий: учеб. пособие для вузов / Э. Ф. Зеер. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, 2008. – 336 с.
23. Зеер Э.Ф. Психологические особенности кризисов профессионального становления личности // Ежегодник РПО. – М., 1995. – Т.1. – Вып.2. – С. 183-185.
24. Зейгарник Б.В. Теории личности в зарубежной психологии. – М., 1982. – 128 с.
25. Кон И.С. Социология личности. – М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
26. Кучер Т., Дейнека В. Актуальні проблеми свідомості як детермінанти формування світоглядної культури особистості в умовах

перехідного суспільства // Людинознавчі студії. – 2015. – Випуск 32. – С. 159-169.

27. Левкович В.П. Моральная регуляция поведения и активности личности // Социальная психология личности. – М.: Наука, 1979. – С. 63-84.

28. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.

29. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО). – М., 1992. – 16 с.

30. Лисина М.И. Проблема онтогенеза общения. – М., 1986. – 238 с.

31. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. – 446 с.

32. Макаров М. Г Категория «цель» в философии / М.Г. Макаров. – Л. : Наука, 1979. – 188 с.

33. Малый энциклопедический словарь: В 4 т. Т.4 / Репринтное воспроизведение издания Брокгауза-Ефрона. – М.: Терра, 1994. – 592 с.

34. Мальцев В.А. К вопросу о профессионально значимых качествах социального работника // Интегральная индивидуальность: теория и практика. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – С. 49-57.

35. Мальчуков В.А. Философское мировоззрение и семантизация ценности в науке // Мировоззрение, наука, практика: сб. науч. тр. – Иркутск: ИГУ, 1988. – С. 147-154.

36. Маслоу А. Психология бытия: Пер. с англ. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. – 304 с.

37. Моль А. Социодинамика культуры. – М. : Прогресс, 1973. – 367 с.

38. Московченко А. Д. Философия для технических вузов./А. Д. Московченко. – Томск: Томск. гос. ун-т систем упр. и радиоэлектроники, – 2011. – 244 с.

39. Мудрик А.В. Личностный подход в воспитании // Магистр. – 1991. – № 4. – С. 6-16.
40. Обучение практике социальной работы. Международный взгляд и перспективы: Пер. с англ. / Под ред. М. Доэла и С. Шардлоу. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 223 с.
41. Обучение социальной работе: преемственность и инновации: Пер. с англ. / Под ред. Ш. Рамон и Р. Сарри. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 157 с.
42. Оллпорт Г. Личность в психологии: Пер. с англ. – М. : КСП+; СПб.: Ювента, 1998. – 345 с.
43. Основы социальной работы: Учебник / Отв. ред. П.Д. Павленок. – М.: ИНФРА – М, 1997. – 368 с.
44. Павленок П.Д. Введение в профессию «Социальная работа»: курс лекций. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 174 с.
45. Пантилеев С.Р. Методика исследования самоотношения. – М.: Смысл, 1993. 32 с.
46. Пейн М. Проблемы формирования оценки социальной работы и обучения социальной работе: Пер. с англ. / Под ред. Ш. Рамон и Р. Сарри. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 4558.
47. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
48. Платон. Тимей / Платон // Собрание сочинений в 4 т.: Т. 3. – М.: Мысль, 1994. – 654 с.
49. Платон. Федр / Платон // Собрание сочинений в 4-х т.: Т. 2. – М.: Мысль, 1994. – 528 с.
50. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов – М., 1986. – 246 с.
51. Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття / М. В. Попович. – К.: Сфера, 1997. – 290 с.

52. Психологическая служба школы: Учебное пособие для студентов / М.К. Акимова, Е.М. Борисова, Н.И. Гуткина и др.; Под ред. И.В. Дубровиной. – М., 1995. – 222 с.
53. Психология: Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд., – М., 1990. – 494 с.
54. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа: Пер. с англ. / Под ред. С.М. Черкасова. – СПб., 1995. – 288 с.
55. Рамон Ш. Исследование и обучение с точки зрения перспектив клиентов и опекунов: Пер. с англ. / Под ред. Ш. Рамон и Р. Сарри. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 29 – 44.
56. Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия: Пер. с англ. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. – 320 с.
57. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2 т. Т. 2 / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 322 с.
58. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика: Пер. с англ. / Общ. ред. Л.П. Петровской. 2-е изд. – М., 1993. – 368 с.
59. Ручка А. А. Ценностный подход в системе социологического знания / А. А. Ручка. – К. : Наукова думка, 1976. – 156 с.
60. Самоанализ: Пер. с англ. / Общ. ред. Г. В. Бурменской. – М.: Универс, 1993. – 480 с.
61. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В.А. Ядова. – Л., 1979. – 263 с.
62. Сарри Р. Отбор студентов и обучение их социальной работе: Пер. с англ. / Под ред. Ш. Рамон и Р. Сарри. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 59-69.
63. Справочное пособие по социальной работе / Под ред. А.М. Панова, Е.И. Холостовой. – М.: Юристъ, 1997. – 168 с.

64. Філософський словник / За ред. колегії В. І. Шинкарука. – К., 1986.
65. Флейвелл Дж. Генетическая психология Жана Пиаже: Пер. с англ. – М.: Просвещение, 1967.- 623 с.
66. Франкл В. Человек в поисках смысла: Пер. с англ. и нем. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
67. Фромм Э. Психоанализ и этика. – М., 1993. – 415 с.
68. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.
69. Цзен Н.В., Пахомов Ю.В. Психотренинг. – М., 1988. – 272 с.
70. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития. – М.: Интерпракс, 1995. 287 с.
71. Шайгородський Ю. Ціннісний конструкт міжкультурної комунікації / Ю. Шайгородський // Український соціум. Наук. журнал [гол. ред. О. О. Яременко]. – 2002. – № 1. – С. 41-48.
72. Шайгородський Ю. Ціннісні трансформації в період суспільних змін / Ю. Шайгородський // Соціальна психологія. Наук. журнал [гол. ред. Ю. Шайгородський]. – 2009. – № 3. – С. 86-94.
73. Шандрук С. К. Професійні творчі здібності як інтегральна психосоціальна спроможність особистості психолога-професіонала / С. К. Шандрук // Вісник Національного університету оборони України. – К. : НУОУ, 2015. – Вип. 3 (46). – С. 344-347.
74. Шандрук С. К. Психологічні засади розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів [Текст] : 19.00.07 : дис. ... д-ра психол. наук / Сергій Костянтинович Шандрук ; Тернопільський нац. ун-т . – Тернопіль, 2016 . – 458 с.
75. Шандрук С.К. Психологія професійних творчих здібностей: монографія / Сергій Костянтинович Шандрук. – Тернопіль: Економічна думка, 2015. – 357 с.

76. Шевеленкова Т. Д. Специфика психологического подхода к изучению ценностных явлений / Т. Д. Шевеленкова // Психологические аспекты человеческой деятельности. – М., 1978, – 130 с.

77. Шинкарук В. И. Духовная культура – человек – искусство // Искусство в мире духовной культуры. – К., 1985.

78. Шинкарук В. И. Философия и мировоззрение // Общественные науки. – 1979. – № 5. – С. 61-74.

79. Шинкарук В. І. Віра, Надія, Любов // Віче. – 1994. – № 3 (24). – С. 145-150.

80. Шинкарук В. І. Категоріальна структура наукового світогляду // Шинкарук В. І. Вибрані твори: у 3 т. – К., 2004. – Т. 3, ч. І. – С. 164-172.

81. Шинкарук В.І. Ода філософії: [Інтерв'ю з директором Ін-ту філософії АН УРСР акад. В.І. Шинкаруком (Записала Л. Коваленко)] // Людина і світ. – 1990. – № 5. – С. 2-7.

82. Шмелева Н.Б. Личность специалиста социальной работы (психолого-педагогический аспект) // Работник социальной службы. – 2000. – № 4. – С. 33-36.

83. Шмелева Н.Б. Ценностные ориентации, мотивации и психологические установки в профессиональной подготовке социального работника // Российский журнал социальной работы. – 1997. – № 1. – С. 115-124.

84. Ядов В. А. Социальная идентификация в кризисном обществе // Социол. журн. – 1994. – № 1. – С. 35-52.

85. Яницкий М.С. Ценностные ориентации как динамическая система. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.

86. Bogo, E., Vayda, M. The Practice of Field Instruction in Social Work. Toronto: University of Toronto Press, 1987. – 236 p.

87. Coopersmith. S. The Antecedents of self-esteem. San-Francisco, 1967. – P. 6-72.

88. Rogers C.R. On becoming a person. Boston, 1961. – 485 p.
89. Rokeach M. The nature of human values. –N.Y.C., Free Press, 1973.
90. Rosenberg M. Psychological selectivity in self-esteem formation. Social psychology of self-concept.- N.Y., 1982. – P. 34-75.
91. Rosenberg M. Society and adolescent self-image. Princeton, 1965. – P. 39-75.
92. Soyer, R. The Right to Fail. In: McDermott J.(ed.) Self Determination in Social Work. Routledge, London, 1975.